

ŽEMAITĖS RAŠTŲ KALBOS FRAZELOGIJOS LIAUDIŠKUMAS, JOS SEMANTINĖ IR STRUKTŪRINĖ SUDĖTIS

B. KALINAUSKAS

I. LIAUDIES ŠNEKAMOJI KALBA — ŽEMAITĖS RAŠTŲ KALBOS FRAZELOGIJOS PAGRINDAS

Frazeologija¹ yra labai svarbus rašytojo kalbos elementas. Gyva, vaizdinga frazeologija suteikia literatūros kūrinio kalbai nacionalinį kolo-ritą, įgalina rašytoją emocingai, vaizdingai išreikšti savo mintis, kurti ryškius literatūrinius paveikslus.

Mūsų literatūros klasikai — K. Donelaitis, P. Cvirka, A. Vienuolis, I. Simonaitytė ir kiti — savo kūrinuose gausiai vartoja liaudies šnekamosios kalbos frazeologiją, tuo priartindami savo raštų kalbos stilių prie liaudies šnekamosios kalbos, kuriai taip būdingas frazeologijos gaušumas.

Ypač gausiai vartoja lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologiją Žemaitė. Iš Žemaitės raštų galima susidaryti visą lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologijos vaizdą, nes Žemaitė, realistiškai vaizduodama XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios Lietuvos valstiečių gyvenimą, vartojo tokį žodyną, tokią frazeologiją, kaip ir jos vaizduojamieji herojai.

¹ Frazeologija šiame straipsnyje yra suprantama plačiąja prasme, būtent, įjungiamos į jos sąvoką ne tik idiomos, kurios akad. V. Vinogradovo frazeologinių vienetų (фразеологические единицы) klasifikacijoje (žr. straipsnius: В. В. Виноградов, Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины, Труды Юбилейной научной сессии ЛГУ, секция филологических наук, Л., 1946, стр. 45—69; В. В. Виноградов, Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, rink.: Академик А. А. Шахматов, Сборник статей и материалов АН СССР, 1947, стр. 339—364) vadinamos **frazeologiniais žodžių suaugimais** (фразеологические сращения), įvairūs tropiniai (metaforiniai, metoniminiai, sinekdochiniai) posakiai, kuriuos akad. V. Vinogradovas vadina frazeologinėmis vienovėmis (фразеологические единства), ir įvairūs neidiominiai pastovūs žodžių junginiai, akad. V. Vinogradovo vadinami frazeologinėmis **samplaikomis** (фразеологические сочетания), bet ir priežodžiai bei patarlės, laikantis prof. A. Jefimovo (žr. А. И. Ефимов, Об изучении языка художественных произведений, Учпедгиз, Москва, 1952), N. Šanskio (žr. Н. М. Шанский, Лексика и фразеология современного русского языка, Учпедгиз, 1957), А. Виповиč (žr. А. Э. Бинович, Немецко-русский фразеологический словарь, Москва, 1956) ir kitų požiūriu.

Žemaitės raštų kalbos artimumą liaudies šnekamajai kalbai lėmė ir savotiškas rašytojos kelas į literatūrą. Rašytoja, kaip žinome, buvo autodidaktė, iki 50 metų amžiaus savo gyvenimo būdu ir išsilavinimu beveik nesiskyrė nuo savo kaimynų valstiečių žemaičių, žemaičių tarne rašė ir savo kūrinius. Ji visai nesiekė jokios dirbtinės kalbos stilizacijos, o rašė tokia kalba, kokią girdėjo savo aplinkoje, kokia kalbėjo ir jos vaizduojamieji valstiečiai. Žemaitė savo raštuose vartojo gryną liaudies šnekamąją kalbą su jos gausiais frazeologijos turtais, gerai išsiklausiusi į jos skambesį. Prof. A. Jefimovo žodžiai, kad „rašytojo kalba yra tik bendraliaudinės kalbos individualinė forma“², be jokių išlygų tinka ir realistės Žemaitės kalbai.

Jos raštų kalbos gyvumas, liaudiškumas, frazeologijos turtingumas patraukia jos raštų skaitytojų dėmesį. „...Joks kitas rašytojas (kalbama apie Žemaitę. — B. K.) lietuvių literatūroje, — sako A. Venclova, — taip gerai ir talentingai nemokėjo savo kūryboje panaudoti mūsų liaudies kalbą, be galo turtingą, skambiają, kupiną įvairiausių priežodžių, patarlių, sąmojingų, aštrių žodelių, gudrių posakių (mano pabr. — B. K.), tą kalbą, kuria moka kalbėti tik liaudis. Paimkime bet kurį Žemaitės puslapį — jis tiesiog žėri šimtais liaudies kalbos spalvų, kurių nepajėgs imituoti niekas, kas negyvena liaudies gilumoje. Žemaitės raštų kalba — tai neišsemiamas lobynas kiekvienam, kas nori pažinti ir suprasti tikrąjį lietuvių kalbos turtingumą ir grožį, jos žodingumą, sinonimų gausumą, minties ir fantazijos polėkį, nuostabų frazeologijos turtingumą“³.

Pats J. Jablonskis taip sako apie Žemaitės raštų kalbą: „Iš Tamstos raštų pats aš mokiausi kitados ir gyvių gyviausios, gražių gražiausios žmonių kalbos“⁴.

Žemaitės kūrinių kalbos liaudiškumą, vaizdingumą, frazeologijos turtingumą lėmė ir to laikotarpio sąlygomis pažangi jos pasaulėžiūra ir visuomeninė veikla. Talentingas žodžio menininkas ir savo kūrinių turiniu, ir forma, t. y. kalba, išreiškia liaudies siekimus, jos geresnės ateities svajones ir viltis.

Žemaitė nebuvo tik pasyvi gyvenimo stebėtoja ir fiksuotoja. Ji — rašytoja demokratė, kovojanti su carizmu, su liaudies tamsumu, su prietaisais, kapitalizmo blogybių, besiskverbiančių į pobaudžiavinės Lietuvos kaimą, smerkėja. Savo raštus ji skyrė darbo žmonėms, rašė jiems, vartodama jų žodyną, jų frazeologiją. Žemaitės raštų frazeologijoje plačiai atsispindi žmonių tarpusavio santykiai: klasiniai dvaro ir kaimo prieštaravimai, turtinė žmonių nelygybė, turto pagrindu sukurtos šeimos narių santykiai, moters padėtis buržuazinėje visuomenėje, liaudies vargai bei rūpesčiai ir kt. Žemaitė, užstodama skriaudžiamuosius ir išnaudojamuosius, savo kūriniuose gausiai vartoja tuos taiklius išnaudotojus demaskuojančius

² Žr. А. И. Ефимов, Об изучении языка художественных произведений, Учпедгиз, Москва, 1952, стр. 17.

³ Žr. Žemaitė, Rinkiniai raštai, 1946, p. 15—16.

⁴ Žr. J. Jablonskio raštai, I t., 1935, p. 182—183.

priežodžius, patarles bei kitus vaizdingus posakius, kurių taip gausu liaudies šnekamojoje kalboje.

Valstiečiai, iškovoję baudžiamos panaikinimą, kovos su dvaru dar galutinai nelaimėjo: dvaras ir toliau išnaudojo iš baudžiamos atleistus valstiečius jei ir ne tiesiogine, fizine, prievarta, kaip baudžiamos laikais, tai ekonomine prievarta. Valstiečių, ypač smulkesniųjų, nekaltant jau apie nežemius valstiečius, priklausomybė nuo ekonomiškai stipraus dvaro pasiliko didelė. Į dvarą valstiečiai žiūrėjo kaip į priešą. Valstiečių psichikoje liko daug pagiežos dvarui, ponams dar ir iš nesenų baudžiamos laikų. Ta neapykanta pasireiškia liaudies priežodžiuose, patarlėse ir kt. vaizdinguose išsireiškimuose. Žemaitė, savo kūrinuose atspindėdama valstiečių pažiūras, įdėjo į savo apsakymus nemažai liaudies priežodžių, patarlių, smerkiančių dvarą ir ponus. Kai kurie priežodžiai bei patarlės yra labai ryškaus socialinio charakterio, iš jų tiesiog dvelkte dvelkia valstiečių neapykanta juos išnaudojusiam dvarui. Iliustracijai galima paimti šiuos pavyzdžius: *nerasi peklos be smalos, o dvaro be šunies* III 392⁵; *dvare žmogus kaip šuo* II 162; *nesidenk ponu* II 37; *netruksi ponui nusidėti* II 37; *rodyk ponui širdį, o jis tau pasturgalį parodys* II 37; *su ponu rokuokis ir akmenį rankoj turėkis* II 71; *koks ponas, toks ir kromas* IV 45 ir kt. Ponai nemiršta, kaip visi žmonės, o juos *giltinė rauna* II 362, *jie kojas pastato* II 79, juos *velnias ima* V 292 ir kt.

Žemaitė nemažai įdėjo į savo raštus ir jos laikų liaudies šnekamojoje kalboje vartotų patarlių bei priežodžių, smerkiančių pinigais, turtu pagrįstą buržuazinę moralę, pvz.: *sauso niekas neklauso* II 389, *kad ir ožka raguota, by tik pinigauta* V 63, *už pinigus nebent tėvo motinos nenupirksi* VI 370, *bepigu gauruotam — visur šilta, bėda plikam — visur šalta* III 387 ir kt.

Tokia socialinio-visuomeninio pobūdžio frazeologija, paimta iš gyvosios šnekamosios kalbos, įgalina rašytoją glausta priežodžio, patarlės ar šiaip kitokio vaizdingo liaudies kalbos posakio forma ryškiai parodyti tas buržuazinės visuomenės gyvenimo blogybes, su kuriomis rašytoja kovoja, kurias kelia viešumon. Tuo yra žymiai sustiprinamas jos kūrinių idėjinis kryptingumas ir kalbos liaudiškumas.

Blankaus, bekraujo, stilistiškai neutralaus žodžio vietoje rašytoja sugeba parinkti gyvą, reljefišką, dažnai kupiną liaudies sąmojaus, emocingą frazeologinį žodžių junginį, sukeltą skaitytojo vaizduotėje tokį pat reljefišką, gyvą, emocingą vaizdinį. Realistiškai vaizduodama gyvenimą, rašytoja atrinko iš gyvosios liaudies kalbos tuos ryškius, ekspresyvius, labai vaizdingus, dažnai šurkščius išsireiškimus, kurių tiek gausu liaudies šnekamojoje kalboje ir kurie taip taikliai ir vaizdingai perteikia žmonių gyvenimus, nuotaikas.

Jos raštų personažai savo kalboje vartoja šurkščios frazeologijos, pvz.: *giltinių atpūtnagis* I 95, *giltinių popūtis* I 100, *giltinių straiņuška* I 90, *rupkės kailis* I 210, *ubago šmotas* I 393, *šunies kailis* I 308, *po budeliais*

⁵ Visur cituojama iš Žemaitės raštų 1956—1957 m. leidimo. Romėniškieji skaitmenys žymi tomą, o arabiškieji — puslapį.

V 13, *po šunais* I 181, *po šimts pypkių* III 247, *kad šimts atimtų* II 19, *mat jį šunys* II 364, *kad aną velniai* I 16, *kad tave velniai* I 60, *mat jį velniai* III 458, *kad šimts velnių* III 37, *kad tave perkūnas* I 61 ir d. kt.

Ypač daug šiuurkščios, bet vaizdingos frazeologijos esama su žodžiais *gerklė, giltinė, kailis* (perkelt. prasme — oda), *liežuvis, nosis, ragai, sprandas, špyga, šuo, uodega, velnias* ir kt., pvz.: daug ko duoti — *kimšti į gerklę* III 464, *bartis — laidyti gerklę* I 86, *pragerti — pervaryti per gerklę* II 246, *duoti išgerti — pripilti gerkles* V 16 ir kt.; *mirti — giltinei rauti* I 97, *giltinei sukti* III 242, *nelaukiamam atvykti — giltinei atnešti* II 284 ir kt.; *mušti — apraižyti kailį* II 407, *išmangūryti kailį* II 291, *išperti kailį* I 253 ir kt.; *išnaudoti, skriausti — engti kailį* V 511, *nudirti kailį* II 263, *nunerti kailį* II 368 ir kt.; *paskūsti — įkišti liežuvį* III 438, *išjuokti — ant ko kabinti liežuvį* II 338, *apkalbėti, skleisti paskalas — liežuviams kilti* I 38, *maišyti liežuvius* II 396, *liežuvius nešioti* V 285, *plakti liežuviais* III 103, *liežuviu malti* IV 24 ir kt.; *smalsauti — nosį kaišioti* V 14, *atvykti — nosį atkišti* III 280, *išeiti — nosį iškišti* I 65, *įžūliai apgauti — nosį nušnypti* II 341, *nekreipti dėmesio į ką — spiauti į nosį* VI 201, *praeiti — nosį prasukti* II 68, *biaurėtis kuo — nosį sukti* I 62, *arti — ant nosies* V 71, *arti mirties — su giltine ant nosies* I 442, *tiesiog — nosies tiesumu* III 10 ir d. kt.; *išpaikinti — įduoti ragus* III 461, *gauti valią — ragus įgauti* III 382, *numalšinti — ragus nulaužti* III 429, *apgauti vyrą — ragus prisegti* IV 250 ir kt.; *smurtauti — sprandu joti* I 84, *sprandais jodyti* II 375, *ant sprando lipti* II 76, *ant sprando stovėti* IV 113, *užgulti ant sprando* I 345, *užsėsti ant sprando* I 348, *pasiduoti, nusižeminti — sprandą lenkti* V 354 ir kt.; *nieko negauti — špygą gauti* III 170, *špygą pauosyti* I 116, *nieko neduoti — pamauti špygą* III 326 ir kt.; *niekšišškai pasielgti — šunybę daryti* III 119, *nenaudėlis — šunies kailis* I 308, *storas, sustyręs (apie skalbinius) — šunies neperkandamas* II 374, *elgetauti — eiti kertant šunims per blakstienas* I 70, *iškeikti — į šunies dienas išdėti* I 38, *niekinti, lojoti — šunis ant ko karstyti* V 476, *niekam nėsilenkti — nei šuniui kelio nerodyti* II 335, *blogai su kuo elgtis — šunies vietoj laikyti* III 396 ir kt.; *susirgti — ant uodegos atsisėsti* I 165, *būti areštuotam — uodegą įkišti* II 361, *lakstyti paskui ką — į uodegą įkibti* III 458, *prastai išsirinkti — iš visos mėsos uodegą išsiskirti* I 268, *niekais nuėjo — šuo ant uodegos nusinešė* II 56 ir kt.; *gudrus, suktas — velnio neštas ir pamestas* II 109, *pašėlęs — velnių priėdęs* IV 45, *pražudyti — velniui imti* V 292, *keikti — tūkstančiais velnių krauti* III 452, *su velniais maišyti* IV 408, *nepageidaujamas atvyko — velnias atnešė* IV 360, *blogai atsitiko — velnias pasuko* I 119 ir d. kt. Vis tai gyvi liaudies šnekamosios kalbos išsireiškimai.

Žemaitės raštų kalbos frazeologija pasižymi konkretumu. Rašytoja parinko iš liaudies šnekamosios kalbos nemaža vaizdingų, ryškių metaforinių, metoniminių posakių, kurie daug konkrečiau perteikia tikrovę, negu sausi, be vaizdingumo, tik abstrakčias sąvokas išreiškiantys žodžiai. Pvz., vietoje žodžio *šėlti* ji pavartoja metaforinius jo ekvivalen-

tus — *audras versti* (Broliai jos taip pat *audras vertė* per vestuves: stalus, krases laužė, krosnis daužė, gėrė, ūžė, kriokė I 279), *audras kelti* (Taip užtarti, vaikai be baimės *kėlė audras* aplink pečių V 611), *pūgą versti* (kad ir pasenęs, pamatysi, kokią *pūgą vers* per mergas! I 256), *duoti garą* (O čia jaunimas kaip ant ginčo pašėlo šokti, *duoda garą*, net žemė dreba IV 158). *Audros, pūgos, garo* vaizdiniai konkrečiai parodo *šėlimo* pobūdį.

Pykčio jausmui perteikti Žemaitė vartoja tokius frazeologinius žodžių junginius, kur *pyktis* gretinamas su konkrečia sąvoka — *virimu*, pvz.: *širdis verda* I 288, *kraujas verda* V 233 ir kt.

Tokių ryškių, vaizdingų frazeologinių žodžių junginių galima pateikti labai daug. Čia pasitenkinsime iliustracijos dėlei pateikdami dar pluoštą pavyzdžių.

Vietoje būdvardžio *alkanas* sakoma *grobas grobą ryja* IV 342; vietoje prieveiksmio *arti* — *pirštu prikišamai* III 385, *ant nosies* III 385, vietoje *nė trupučio* — *nė per nago juodymą* II 168, *nė aguonos grūdo* II 168; vietoje *dokumentas* — *juoda ant balto* II 199; vietoje *patikti* — *įpulti į akį* III 98, *įlįsti į akį* V 269; vietoje *žvilgterėti* — *akį užmesti* II 324; vietoje *koketuoti* — *akimis šaudyti* I 176; vietoje *dairytis* — *akimis vedžioti* I 44; vietoje *labai gražu* — *akys slysta* I 377; vietoje *gėda klausytis* — *ausys linksta* II 332; vietoje *su baime klausytis* — *ausis skliaudyti* II 12; vietoje *nė neužsiminti* — *nė į burną nesitepti* I 39; vietoje *garsiai* — *visa burna* I 329; vietoje *juoktis* — *dantis rodyti* I 163; vietoje *nutilti* — *dantis užčiaupti* IV 166; vietoje *visados* — *dieną naktį* II 299, *guldamas ir keldamas* VI 170; vietoje *vienam su kitu nesutikti* — *kirstis kaip kirviui su akmeniu* I 83; vietoje *griežtai įsakyta* — *kaip kirviu kirsta* III 25; vietoje *labai greit* (apie bėgimą) — *klupiniu kniupstiniu* III 257, *klupiniu šokiniu* I 237, *klupiniu virstiniu* IV 57, *kniustiniu klupiniu* I 405; vietoje *įeiti* — *koją įkelti* I 278, *išeiti* — *koją iškelti* IV 164; *sukliudyti* — *koją pakišti* III 168, *lėtai* (apie ėjimą) — *koja už kojos* II 266; *išsitempęs* — *kaip mietą prarijęs* II 171, *stebėtis* — *pečiais traukyti* IV 22; *išjuokti* — *pirštais badyti* I 341, *pataikauti ar gerbti ką* — *pirštų galais vaikščioti* IV 339, *niekuo nedirbti* — *pirštu piršto nepakeisti* I 190, *rankas susidėti* IV 23; *nedaug* — *ant pirštų suskaitomai* III 296, *baisu* — *plaukai ant galvos šiaušiasi* I 403; *tvirta valdžia* — *geležinė ranka* III 26; *nusiminti, netekti vilties* — *rankas nuleisti* I 271; *nekreipti dėmesio* — *ranka numoti* IV 14, *apsidžiaugti* — *rankas patrinti* III 104; *tikėtis ką iš ko gauti* — *į kieno rankas žiūrėti* I 62; *neatiduoti šeiminkavimo* — *nepaduoti samčio* I 348, *būti kieno globoje* — *po sparnu tupėti* V 346; *be naudos* — *nei plaukų nei taukų* II 327; *elgetauti* — *su terbomis eiti* II 13; *neduoti valios* — *trumpai laikyti* IV 258; *labai panaši į ką* — *ir trupinius kieno surinkus* II 390; *nerimtas* — *vėjai galvoje* I 263; *tuščiažodžiauti* — *vėjus plepėti* II 359; *lėtai* — *vėžio žingsniu* I 103; *mirti* — *atsigulti į juodą žemelę* I 149, *ilsėtis po juoda žemele* V 401 ir d. kt.

Ypač daug Žemaitės raštuose yra pavartota liaudies šnekamajai kalbai būdingų palyginamųjų, komparatyvinių, frazeologinių žodžių jun-

ginių, kuriuose lyginama abstrakčios sąvokos su konkrečiomis, abstraktūs dalykai su konkrečiais, pvz.: greitas — *kaip vėjas* IV 225; švelnus — *kaip šilta vilna* III 30, *nors prie žaizdos dėk* I 309; kas greit atsiranda — *dygsta kaip grybai po lietaus* V 292; kas gerai įsitaiso — *kaip inkstas į taukus įkrinta* IV 167; kas dingsta be žinios — *kaip į vandenį įkrinta* IV 418, *kaip į ugnį* I 388; ko žodžiai neveikia, nuo to jie atšoka, *kaip žirniai nuo sienos* I 50, *nurieda kaip nuo žąsies vanduo* VI 343; kas nevykęs — *kaip varnų nukapotas* III 102, *kaip gaidžių nukapotas* V 123; garsiai kalba — *kaip į varpą muša* I 192, *kaip į būgną muša* I 331; ko labai pageidauja — *kaip uogą grobsto* VI 350; ką greit ir lengvai baigia dirbti — *kaip uogą pakanda* III 254; kas iš gėdos raudonuoja — *kaip ugnyje dega* III 35; kas iš kur ištrūkęs bėga, tas — *kaip nuo sieto paleistas* III 105; kas ko labai laukia — *laukia kaip saulės užtekančios* V 31; nepasiruošęs — *kaip stovi* II 146; riebus (apie gyvulį) — *kaip nulaistytas* II 56; didelis — *kaip mūras* III 42; vešliai auga — *kaip ant mielių auga* IV 235; vikrus, greitas — *sukasi kaip menturis po košę* III 57; greitai — *kaip matai* III 447; staiga — *kaip iš maišo* I 194; ankštas — *kaip kišenė* IV 83; kažko trūksta — *kaip be druskos* III 58; aiškiai — *kaip ant delno* IV 166; kas labai nerimauja — *kaip ant adatų sėdi* IV 302 ir kt.

Žemaitės raštų kalbos frazeologijos dauguma yra sąmojaus, humoro nuspalvinta. Ši frazeologija dažnai turi ir šurkštumo atspalvio, kai kada ji įgyja ironijos bruožų, ypač publicistiniuose raštuose. Sąmojus ir šurkštumas liaudies šnekamosios kalbos frazeologijoje kartais tiesiog neišskiriami bruožai, jie vienas kitą papildo, paremia, pvz.: vietoje *su-sirgo* turime *ant uodegos atsisėdo* I 165; vietoje *labai stengiasi* — *velnias uodegą laužia* II 328; prastai pasirenka — *iš visos mėsos išsiskiria uodegą* I 26, pakliūva į nelaimę, į kalėjimą — *uodegą įkiša* II 361; pabėga — *parodo uodegą* I 193; nieko negauna — *šuo ant uodegos nuneša* II 56, *špygą pauosto* I 116, *špygą gauna* III 170, *gumbą gauna* V 38; negauna valgyti — *neišplinka dantų* II 257; neišteka — *gano ožius po karklynus* IV 488, *vienas rugienas grėbsto* V 595; miršta — *į aną svietažvažiuoja* I 284, *kojas pastato* II 79 ir kt.; rėkia — *laido gerklę* I 86, *paleidžia gerklę* I 257; laiko kvailiu — *už nosies vedžioja* III 417, *per nosį brauko* I 14; didžiuojasi — *nosį riečia* V 555, *nosį statinėja* V 298; ko pačiam nereikia, tas — *nuo nosies atkrinta* I 296; kas girtas eina, tas *nosimi aria* I 438; kas mažai žino ar nieko neišmano, tas *težino*, *kiek iš nosies į dantis* I 275, *kiek kiaulė pipirus* II 464; kas nusimineš, tas *nosį nukabinęs* III 75; kas nedoras, tas *velnio neštas ir pamestas* II 109, *velnių priėdęs* IV 45; kas meluoja, veidmainiauja, tas *liežuviu apmeta ir ataudžia* II 109, *kala ir zalatija* IV 153; kas pateks į caro kariuomenę, tas *klius karaliui į žentus* III 420; kas niekais išeina — *eina šunims šėko piauči* I 412 ir d. kt.

Liaudies šnekamojoje kalboje esama ir religinės-bažnytinės kilmės frazeologijos, atėjusios į liaudies šnekamąją kalbą per bažnyčią (kunigų pamokslus, religinio turinio knygas). Bet liaudis įvairius religinės-bažnytinės kilmės posakius pritaikė savo gyvenimo reikalams, pavertė juos

priežodžiais bei patarlėmis, vartojamomis kasdieninėje kalboje. Bažnytiniai-bibliniai posakiai neteko religinio atspalvio, įgavo naujos prasmės, nutraukė semantinius ryšius su savo šaltiniais. Religinis tokios frazeologijos kiautas nesiderina su nauju turiniu. Iš čia ir kyla tokios frazeologijos humoristinis atspalvis. Tokios frazeologijos tik leksika religinė, tikiybinė, o patys tokie frazeologiniai žodžių junginiai dažniausiai humoristiškai traktuoja žmonių tarpusavio santykius.

Humoristinis ar net ironinis bažnytinės frazeologijos traktavimas yra būdingas ir Žemaitės raštų kalbos šios rūšies frazeologijai. Ironiškai skamba žandarų pavadinimas *aniuolais sargais* III 242, nemalonumų palyginimas su *Jėzaus malone* (Kad juos (t. y. ponus) kas taip pristatytų per dieną prie plūgo arba už pradalgės... išmainytų *Jėzaus malonę*... II 33), mirties — su *važiavimu į aną svietaį* I 284, netvarkos — su *sūdna diena* I 184, blogų daiktų charakterizavimas posakiu *kaip dievas davė* (Kambariai, berods, erti ir šviesūs, bet rakandai — *kaip dievas davė* III 6), *dievo duotasis* (...et, tiktai *dievo duotieji* skurliai... II 463) ir kt. Net tokį, atrodo, grynai bažnytinį posakį, kaip *atvirsti į dvasią šventą*, Žemaitė pavartoja visai nieko bendra su religine nuotaika neturinčia prasme, būtent — *susiprasti* (Ačiū dievui, nors sykį ir tetušis *atvirto į dvasią šventą*. Marijonai seniai jau laikas ištekėti, ir mes seniai laukiame pažadėtosios dalies III 21). Ironiškai sakoma neturint ko valgyti — *šventa dvasia mirti* V 452 ir kt.

Su humoristiniu atspalviu rašytoja vartoja ir tokius frazeologinius žodžių junginius, kaip *pasaulio tuštybė*, *anas pasaulis* I 390, *ašarų pakalnė* I 255, *apmazgoti dūšią*, *nuplauti sąžinę* II 49 ir kt. Jie ir liaudies šnekamojoje kalboje humoristiškai traktuojami.

Tokio humoristinio atspalvio turi ir šie frazeologizmai, liaudies sukurti religinės leksikos pagrindu: *durniui nusilenkti šimtas dienų atlaidų* IV 23; *ir Saliamonas iš tuščios nepripila* III 323; *bijo kaip nelabasis švento vandens* III 159; *išlakino kaip velniai dūšią* I 333; *kaip prie pono dievo užkrosnyje* III 372 ir kt.

Kaip matome, lietuvių liaudies patarlės, priežodžiai taiklūs, sąmonei trykštą posakiai, įvairūs idiominio pobūdžio išsireiškimai yra pagrindinis Žemaitės raštų kalbos frazeologijos šaltinis. Jos raštų kalbos frazeologija tokia, kokią lietuvių liaudis vartoja savo šnekamojoje kalboje. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologija yra tiksliai užfiksuota Žemaitės raštuose, kurie yra geriausias šaltinis lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologijai pažinti.

II. ŽEMAITĖS RAŠTŲ KALBOS FRAZELOGIJOS SEMANTINĖ SUDĖTIS

Frazeologiniai žodžių junginiai kalboje vartojami kaip tam tikri semantiniai vienetai, kurie kalbančiojo nėra kuriami kalbėjimo procese, o imami iš kalbos išraiškos priemonių lobyno kaip gatavi vienetai, turintys vieną ar kitą prasmę. Bet prasmės iššifravimo požiūriu, jų atskirų komponentų leksinių reikšmių išlaikymo požiūriu frazeologiniai žodžių jun-

giniai nėra vienalyčiai. Šiuo atžvilgiu juos galima suskirstyti į tris pagrindines grupes.

Vieni jų yra sustingę, sustabarėję posakiai, kurių atskiri komponentai yra visai netekę savo leksinių (net ir perkeltinių) reikšmių. Tokių frazeologinių žodžių junginių prasmę išvesti iš atskirų jų komponentų reikšmių negalima. Dabartinės kalbos požiūriu tokių frazeologinių žodžių junginių prasmė nėra motyvuota. Tai įvairios idiomos, įvairūs idiominio pobūdžio išsireiškimai, dėl to tokius frazeologinius žodžių junginius vadinsime idiominiais frazeologiniais žodžių junginiais, o tokių frazeologinių žodžių junginių visumą — idiominė frazeologija.

Kitų frazeologinių žodžių junginių prasmę daugiau ar mažiau galima išvesti iš juos sudarančių atskirų komponentų perkeltinių reikšmių. Šių junginių atskirų žodžių (komponentų) susiliejimo į vieną semantinį vienetą laipsnis nėra toks didelis, kaip idiominių frazeologinių žodžių junginių. Tai iš tiesų yra įvairūs tropai — metaforos, metonimijos, sinekdochos, — dėl to juos vadinsime tropiniais frazeologiniais žodžių junginiais, o jų visumą — tropinė frazeologija.

Pagaliau yra ir tokių frazeologinių žodžių junginių, kurių atskiri komponentai išlaiko savo tiesiogines leksines reikšmes. Tai patys analitiškiausi frazeologiniai žodžių junginiai. Tokių frazeologizmų atskirus žodžius sulieja į vieną semantinį vienetą tik pastovaus jų vartojimo kalboje tradicija. Juos vadinsime frazeologinėmis žodžių samplaiskomis.

1. Idiominė frazeologija

Idiominę frazeologiją sudaro nei leksiškai, nei sintaksiškai neskaidomi frazeologiniai žodžių junginiai. Šių frazeologinių žodžių junginių pagrindinė žymė — jų semantinis nedalomumas, jų prasmės visiškai nutolimas nuo juos sudarančių žodžių leksinių reikšmių. Tokio frazeologinio žodžių junginio atskiri žodžiai sudaro tokį glaudų semantinį vienetą, kad jie visiškai praranda savo leksines reikšmes. Tokie frazeologiniai žodžių junginiai tai ne atskirų žodžių suma, o jų organiškai junginys, įgavęs naują kokybę. Atskiri žodžiai idiominuose frazeologiniuose žodžių junginiuose yra netekę nominatyvinių funkcijų. Idiominiai frazeologiniai žodžių junginiai yra lyg savotiški sudėtiniai žodžiai, o tų junginių atskiri žodžiai yra tarsi sudėtinio žodžio morfemos.

Tokio frazeologinio žodžių junginio pavyzdžiu gali būti *gyva pekla* prasme *labai daug* (...svečių *gyva pekla* I 378). Nė vienas šio frazeologizmo žodis, atskirai paimtas, neišlaiko savo leksinės reikšmės. Abu šio frazeologizmo žodžiai — *gyva* ir *pekla* — taip tiesiog organiškai suaugę vienas su kitu, kad gauna visiškai naują prasmę, nieko bendro neturinčią nei su žodžiu *gyva*, nei *pekla* reikšmėmis. Dėl to šio žodžių junginio negalima skaidyti nei leksiškai, nei semantiškai. Tai tik nedaloma dviejų žodžių semantinė vienovė. Žodžiai *gyva* ir *pekla* šiame frazeologizme atlieka ne savarankiškų žodžių, o tik žodžio morfemų funkcijas, o visas šis žodžių junginys atlieka tikrieveiksmio „daug“ funkciją.

Panašaus pobūdžio yra ir šie frazeologiniai žodžių junginiai:

- ledų diena* (= trečioji velykų diena), pvz.: Leisim tau talką, tik ne kitaip kaip utarnike... trečiąją dieną velykų, *ledų diena* I 305;
- sūdna diena* (= netvarka), pvz.: *Sūdna diena* po visus pašalius I 185;
- vėjo botagas* (= nerimtas žmogus), pvz.: Bet tamsta nesigailėk, nebūtu-
mei už jo laiminga. Jis *vėjo botagas* V 197;
- zuikio pyragas* (= dovanos, lauktuvės), pvz.: Tatulėlis gyrė savo šeimi-
ninkę Marelę ir graibėsi po kišenės *zuikio pyrago* I 154;
- žadėtoji valanda* (= mirtis), pvz.: ... nežinia, kuomet ateis *žadėtoji va-
landa* V 217;
- abiem pusėm ariamas* (= veidmainis, dviveidis), pvz.: — Su komisorium
nieko nesuvoksi, — prabilo Jonas: — buvo žadėjęs ir pats streikuoti,
o dabar jis į ponų uodegą įsikibęs laksto, *abiem pusėm ariamas* III 358;
- nekišamas į maišą* (= nedoras, gudrus), pvz.: *Nekišama į maišą* nė lietu-
viška valdžia VI 401;
- iš pupų nevaromas* (= nevykęs, negražus), pvz.: Koks buvo juodas, raup-
lėtas, *iš pupų nevaromas*; niekas neklausė patikimo V 84;
- atsisėsti ant savęs* (= pačiam savimi rūpintis; savarankiškai gyventi),
pvz.: Žmogus jau pripratęs prie geresnio užlaikymo, valgis... kame
tokį ištesėsi... *atsisėdęs ant savęs* III 381;
- pastatyti ant savo* (= savo norus, įgeidžius įvykdyti), pvz.: Kas jai atėjo
į galvą ir ji užsimetė, turėjo *ant savo pastatyti* III 466;
- į dantį įtvinti* (= įstrigti į galvą), pvz.: Rodos, kad tokia kalba liete pa-
siliejo ir kiekvienam *į dantį įtvino*, nes kiekvienas atkartojė: — Nu-
tručijo, nutručijo I 284;
- ganyti ožius po karklynus* (= likti nevedus ar netekėjus), pvz.: ...jei po-
romis išeina, ves šiemet, jei lyčnas grūdas lieka — *ganys ožius po
karklynus* IV 188;
- garu gerti* (= labai ko geisti), pvz.: Dukterų tėvai visi *garu gėrė* ant Tu-
pikio gyvenimo I 266;
- gauti nosį* (= apsvilti, negauti, ko tikėtasi), pvz.: Padavėjai tikėjosi labai
nubausiantys ir *gavo nosį* VI 279;
- né gerti neatnešti* (= neprilygti), pvz.: Kovienė, nesena dar žmona, taip
pat nemėgo nosį nuleidusi ar susiraukusi sėdėti, bet Jonienės štu-
koms *né gerti neatnešė* IV 196;
- išlėkti po kūlės balsu* (= slaptai, nežinia kur išbėgti), pvz.: Kad taip man
savo pačią pametus *išlėkti po kūlės balsu* III 387;
- išmesti per balkį* (= paskelbti apie jungtuves), pvz.: Važiuosim poterių, —
tėšė Pundulevičia, — paduosim užsakus... žūt būt, tegul *išmes* mudu
nedėlioje *per balkį* III 381;
- išmanyti Jėzaus malonę* (= gauti nukentėti, patirti nemalonumą), pvz.:
Na, jei tą velnias pasuko ir blogai pasidarė, — šaukė kumščius muš-
dama į stalą, — tai mergelė *išmanytų Jėzaus malonę* I 119;
- pipirų duoti* (= barti), pvz.: ... klebonas per pamokslą kad davė, tai *davė
pipirų* už tą buvusį vakarą V 571;

ant sukurto ugnies atsisėsti (= gauti įrengtą ūkį), pvz.: ... (žentas) *ant sukurto ugnies atsisės* III 28;

vienam rugienas grėbstyti (= būti viengungiu), pvz.: ... o jei liko lyčnas grūdelis, tas *vienas rugienas grėbstys* V 595;

zyle pelėda verstis (= visaip stengtis, labai stengtis), pvz.: *Zyle pelėda versiuos*, o karvelę turėsime, nors skolintais pinigais, nusipirkti I 146;

ant keršo žirgo (= negarantuota, neužtikrinta), pvz.: Jūsų maldos *ant keršo žirgo* II 413;

prie gyvo kaklo (= labai; iš visų jėgų), pvz.: ... *ginuos prie gyvo kaklo* — nežinau, nemačiau IV 328;

kaip iš pypkės (= vykęs, puikus), pvz.: ... *Jonelis kaip iš pypkės* vaikais III 299;

lygu Pilypas iš kanapių (= nelauktai, ne vietoje), pvz.: Tik Maša, *lygu Pilypas iš kanapių* iššokusi šaukia: — Aš, aš padariau, aš IV 328;

miltai byra (= sakoma apie besaikį gyrimąsi), pvz.: Koks ten jo gyrimas... *miltai byra* I 10;

nuėjo ežys mielių (= sakoma apie per ilgai kur užtrukusį žmogų), pvz.:

— Tėtės dar nėra?

— *Nuėjo ežys mielių*, — tarė motina IV 140 ir kt.

Matyti, šie frazeologiniai žodžių junginiai kadaise galėjo būti lengviau „iššifruojami“. Kaip teisingai sako prof. B. Larinas⁶, tokie frazeologizmai, kaip *gyva pekla*, *gyva bėda* yra ilgesnių konkretesnės reikšmės posakių liekanos. Daugelis idiominių išsireiškimų in statu nascendi, t. y. savo gimimo stadijoje, galėjo turėti visai aiškią prasmę, tik vėliau tos prasmės motyvavimas išbluko, ir šiandien jų prasmė atrodo nemotyvuota. Pvz., *gyva pekla* galėjo įgyti prieveiksmio *daug* prasmę dėl to, kad žodis *pekla* (pragaras) laikyta vieta, kur esą daug velnių. Ir šiandien *gyva pekla* turi niekinamąjį prasmės atspalvį: taip sakoma tik apie nepageidaujamą ko daugumą.

Sūdna diena liaudies šnekamojoje kalboje gavo *netvarkos* reikšmę tik toliau plečiant bažnytinio termino — „pomirtinio teismo“ dienos prasmę, rišant ją su tos „teismo dienos baisybėmis“.

Išmanyti Jėzaus malonę savo prasme rištinas su krikščionybės mokymu, kad kančios tai esančios nusidėjėliams siunčiamos „malonės“ už nuodėmes atgailėti.

Daugelis idiominių frazeologinių žodžių junginių, pavartotų Žemaitės raštuose, yra platesnių patarlių bei priežodžių ar pasakėčių nuotrupos. Pvz., išsireiškimas *nuėjo ežys mielių* primena plačiai žinomus priežodžius, pvz.: *Parėjo kaip ežys į septintus metus* PP 400⁷; *Ežys mielių nuėjo, todėl pyragai neišėjo* PP 333; *Išėjo it ežys mielių parneštų* PP 456. Savo keliu šie priežodžiai gal ilgesnio pasakojimo ištraukos.

⁶ Зг. Б. А. Ларин, Очерки по фразеологии, в сб.: Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике, Ученые записки ЛГУ, № 198, 1956, стр. 216—217.

⁷ PP — žymimas rinkinys „Patarlės ir priežodžiai“, V., 1958. Arabiškieji skaitmenys rodo šio rinkinio puslapį.

Su frazeologizmu *miltai byra* taip pat turime ilgesnių, aiškesnių posakių, pvz.: *Kad jis kalba, miltai byra, o kad jau reikia duoti, nėra nė pelų* PP 365. Posakis *į maišą nekišamas* savo prasme susisiečia su gyvu liaudies posakiu *į maišą įkišo ir užrišo* (plg. Žemaitės: ...o tą kvailį Cinoką Baltaragis *į maišą įkišo ir užrišo* [...] II 89). Tokie posakiai, kaip *iš pupų nevaromas, kaip Pilypaš iš kanapių* kokio nors ilgesnio užmiršto pasakojimo nuotrūpos.

B. Larinas, tyrinėdamas rusų ir lietuvių frazeologinių žodžių junginių, sudarančių idiomias, istoriją, prieina išvadą, kad idiomos yra išsikristalizavusios iš laisvų žodžių junginių. „Visa mano anksčiau pateikta medžiaga, sako prof. B. Larinas, — rodo, kaip kristalizuojasi kalbos idiomatika. Išėities tašku pasirodo esą laisvi kalbos posakiai, pilnos sudėties, normalūs gramatinės struktūros požiūriu ir tiesioginės reikšmės“⁸.

Šią prof. B. Larino išvadą patvirtina ir daugumos Žemaitės raštų kalbos frazeologijos kilmė.

Tiesa, ne visų idiominių frazeologinių žodžių junginių prasmės būtina ieškoti kuriuose nors ilgesniuose posakiuose, turėjusiuose aiškias reikšmes. Kai kuriuose šios rūšies frazeologiniuose žodžių junginiuose esama užuominų į viso tokio junginio prasmę, nes vienas ar kitas žodis gali būti suprastas perkeltine prasme. Bet kitų jų žodžių reikšmės „iššifruoti“ negalima, nes jie yra netekę bet kokių leksinių reikšmių. Pvz., *vėjo botagas* (= nerimtas žmogus) savo prasme sietinas su *vėjo* viena ypatybe — nepastovumu (išorinio įspūdžio panašumu paremta metafora), bet žodžio *botagas* reikšmė yra visai nemotyvuota, atrodo, lyg tas žodis pridėtas šiaip sau. Šiuo atžvilgiu šis frazeologizmas (*vėjo botagas*) artimas tokiam, kaip *še tau šunie devintinės*, kur žodžių *šunie* ir *devintinės* pavartojimas taip pat nemotyvuotas. Lygiai gerai viso šio žodžių junginio funkciją atlieka ir vieni žodžiai — *še tau* (plg. Žemaitės: *Še tau!* tokia man sarmata, gėda, piktumas ant Mašos... IV 328).

Tas pat pasakytina ir apie tokius frazeologizmus, kaip *zyle pelėda verstis* (visaip stengtis), kur tik *verstis* turi leksinę reikšmę; *ganyti ožys po karklynus* (būti viengungiu), kur tik ožys (tolima metafora) primena vienišumą (ožys vienas, neveda); *vienam rugienas grėbstyti* (taip pat ta prasme), kur tik skaitvardis *vienas* primena viengungystę; *ant keršo žirgo*, kur tik žodis *keršas*, t. y. nevienodas, gali būti tik tolima perkeltine prasme suprastas kaip neaiškus, negarantuotas; *abiem pusėm ariamas* (dviveidis, veidmainis), kur tik žodžiai *abiem pusėm* gali priminti, kad visos tiesos nesako ir kt.

Tam tikro prasmės motyvavimo galima įžiūrėti ir tokiuose frazeologizmuose, kaip *garu gerti* (labai geisti), *prie gyvo kaklo* (iš visų jėgų), *nė gerti neatnešti* (neprilygti) ir kt., bet tas motyvavimas pagrįstas labai tolima perkeltine prasme (*gerti* — norėti, geisti, *prie kaklo* — iki gyvybės), dėl to šios rūšies frazeologizmai irgi laikytini idiomomis.

⁸ Žr. Б. А. Ларин, Очерки по фразеологии, в сб.: Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике, Ученые записки ЛГУ, № 198, 1956, стр. 18.

Šios rūšies frazeologijai priklauso ir tokie jaustukų funkcijas atliekantys žodžių junginiai, kaip: *še tau, šunie, devintinės* II 19; *še tau, boba, ragaišis* V 370; *didelė kupeta* II 207; *kad šimts atimtų* I 421, *po šunais* I 181, *še tau* II 452 ir d. kt.

Sustabarėję sakiniai — *aš tau* (sakoma grasinant), pvz.: Pačią šunies vietoj laikai, *aš tau!* I 193. *Kur tau, kas tau davė, kas dės* (sakoma paneigiant ką) taip pat laikytini frazeologiniais idiominiiais žodžių junginiais, pvz.: Ponui dar neužtektų trirublinės. *Kur tau!* I 178; Pabuvę kokią valandą, grįždami žiūrės tos naudos koplytėlėje. *Kas tau davė*. Nė balso — tuščia vieta I 392; ... *kas dės* brangumą, privežė maž ant kiekvieno vežimo III 21. Šie frazeologizmai savo reikšmėmis artimi dalelytėms.

2. Tropinė frazeologija

Žodis kontekste šalia savo tiesioginių, pagrindinių reikšmių gali įgyti šalutinių, antrinių, kurios jau priklauso nuo to konteksto. Tokia žodžio semantinė ypatybė keisti savo reikšmę priklausomai nuo konteksto nepaprastai išplečia žodžio vartojimo sferą, leidžia kalbančiajam kurti įvairias tropines, perkeltines, žodžio reikšmes. Tropų santykiai su žodžio tiesiogine, pagrindine, reikšme gali būti įvairūs, būtent: išorinis ir vidinis panašumas, sugretinimas (metaforos), loginio pobūdžio priklausomumas, pasireiškiantis priežasties, medžiagos, erdvės, laiko ir kitais loginiais ryšiais (metonimijos), kiekiniai santykiai — dalis vietoj visumos, vienaskaita vietoj daugiskaitos ir kt. (sinekdochos).

Tropiškai, t. y. perkeltine prasme, gali būti kalboje vartojami ne tik atskiri žodžiai, bet ir ištisi posakiai. Kai tokie posakiai kalboje turi vartojimo tradiciją, kai jie virsta įprastais kalbos elementais, jie yra frazeologiniai žodžių junginiai. Šiuo atveju turėsime tropinę frazeologiją — metaforinę, metoniminę, sinekdochinę. Tropiniuose frazeologiniuose žodžių junginiuose ne vienas ar kitas atskiras žodis, bet ištisas išsireiškimas suprantamas perkeltine prasme. Tokiame frazeologizme paprastai vienas žodis esti semantiškai svariausias, eina tokio žodžių junginio semantiniu centru. Tas semantinis centras indukuoja ir kitus žodžius ir tuo būdu visą žodžių junginį paverčia tropu. Pvz., frazeologiniuose žodžių junginiuose *liežuvį pakišti* prasme *apskūsti*, *liežuvius nešioti* prasme *apkalbėti*, *liežuviu malti* prasme *niekus kalbėti* ir kt. semantiniu centru, kuris indukuoja ir kitus žodžius, eina *liežuvis*, metonimiškai reiškiantis kalbą (kalbos organas vietoje kalbos).

Labai dažnai tokio frazeologinio žodžių junginio prasmę galima išreikšti tik vienu žodžiu, t. y. toks frazeologinis žodžių junginys virsta žodžio ekvivalentu. Visumos prasmė čia taip pat neskaidoma į atskirų komponentų leksines reikšmes. Toji reikšmė lyg išauga iš jų semantinio susiliejimo. Vadinasi, ir tropinė frazeologija šiuo atžvilgiu yra panaši į idiominę. Bet tropiniuose frazeologiniuose žodžių junginiuose vis dėlto yra, nors ir silpnos, komponentų atskirumo žymės, juose yra didesnės ar mažesnės užuominos į visos prasmės motyvavimą, kurį paremia ir kiti žodžiai. Tuo tropinė frazeologija skiriasi nuo idiominės, kur frazeologinių

žodžių junginių atskirų komponentų susiliejimo laipsnis yra labai didelis, kur prasmė visai nemotyvuota arba tas motyvavimas yra giliai paslėptas, sunkiai suvokiamas, kitų frazeologizmo žodžių neparemtas.

Žemaitės raštuose tropinės frazeologijos labai gausu. Žemaitė savo raštuose gausiai vartoja vaizdingos, išraiškingos metaforinės frazeologijos, pvz.: šėlti — *audras versti* I 279, *pūgą versti* I 256, *duoti garą* IV 158; niekus kalbėti — *nutarškėti į lankas* III 457, *burną aušinti* I 47; juoktis — *dantis rodyti* I 177; mušti (ironiškai) — *nugarą iškasyti* I 192; kištis ne į savo reikalus — *svetima liga sirgti* III 192; apgauti — *akis apdumti* IV 61, *miglią į akis pūsti* V 42 ir kt.

Tai vis metaforiniai frazeologiniai žodžių junginiai. Metaforai apskritai yra būdingas didesnis perkeltinės prasmės nutolimas nuo tiesioginės, negu kitoms tropų rūšims. Metaforoje dažniausiai gretinami tokie daiktai ar reiškiniai, kurie materialių lietimosi taškų neturi. Juos, tuos reiškinius ar daiktus, sieja tik asociaciniai ryšiai.

Dar gausiau Žemaitė vartoja metoniminę frazeologiją. Metonimijoje tiesioginės ir perkeltinės prasmės santykiai yra daug artimesni, negu metaforoje. Metonimijoje perkeltinė prasmė susijusi su tiesiogine materialiai: čia perkėlimas vyksta nuo priežasties į rezultatą, nuo medžiagos į įrankį, nuo įrankio į veiksmą; to perkėlimo pagrindą dažnai sudaro laiko, vietos arba erdvės ryšiai. Vadinasi, metoniminio perkėlimo pagrinde yra loginis gretinamų daiktų ar reiškinų ryšys. Metonimijoje perkeltinės ir tiesioginės prasmės santykį apsprendžia sugretinamų daiktų ar reiškinų priklausomumas, o metaforoje — jų panašumas. Šitą pagrindinį metonimijos skirtumą nuo metaforos teisingai yra nusakęs dar Ciceronas. „Metaforiškais, kaip jau ne kartą esu kalbėjęs, aš vadinu tokius žodžius, kurie, remiantis panašumu, nuo vieno daikto perkeliama į kitą arba kalbos gyvumo sumetimais, arba dėl to, kad trūksta kalboje, atitinkamo žodžio, o metonimiškais išsireikšimais tokius, kuriuose vietoje tikslaus daiktą atitinkančio žodžio teikiamas kitas, turintis tą pačią reikšmę, paskolintas iš daikto, glaudžiausiai susijusio su kalbamuoju“⁹. Dėl perkeltinės ir tiesioginės prasmės artumo metonimijos yra konkretesnės už metaforas, jų prasmė lengviau iššifruojama.

Metoniminių frazeologinių žodžių junginių pavyzdžiais gali būti tokie, kuriais nusakomi tam tikri refleksinio pobūdžio žmogaus veiksmai, kaip *nagus krimsti* V 90 prasme *gailėtis*, *rankas pakratyti* I 171 prasme *atsisakyti* ir pan. Šių posakių metonimiškumą apsprendžia tai, kad tiesioginė ir perkeltinė prasmė yra tiesiog materialiai susijusios: gestas surištas su prasme.

Dar konkretesnės reikšmės yra metoniminiai frazeologiniai žodžių junginiai, kurių pažodinė, tiesioginė, prasmė susijusi su perkeltine materialiais dydžio, erdvės, spalvos ir kt. santykiais. Toks yra, pvz., per *nago juodymą* ar *aguonos grūdas* prasme *labai nedaug* (Tu neturi teisės be manęs nė per *nago juodymą*, nė *aguonos grūdo* kam duoti II 108). Čia nago

⁹ Ciceronis M. Tulli, Orator, Scripta, quae manserunt omnia, MCM XII, 27 sk., p. 337.

juodymo ruoželio ar aguonos grūdo mažumas išreiškia apskritai mažumą, nedidumą. Artumo sąvokai konkrečiai išreikšti Žemaitė pavartoja tokius frazeologinius žodžių junginius, kaip *pirštu prikišamai, ant nosies* (Šv. Jurgis *pirštu prikišamai, pavasaris ant nosies* III 385) ir kt.

Labai artimi tiesioginės prasmės santykiai su perkeltine yra tokių frazeologinių žodžių junginių, kuriais tik perifrazuojamos, t. y. kitais žodžiais nusakomos, sąvokos, pvz., vietoje elgetauti — *eiti terbas užsikabinus* (*Eisi dabar terbas užsikabinusi* III 59); vietoje numirti — (ironiškai) *į aną svietaį važiuoti* (...o tu, seni, *važiuok į aną svietaį*, čia neviliook jaunų mergų! I 284) ir kt.

Sinekdochinių frazeologinių junginių, t. y. tokių, kurių tiesioginė prasmė santykinai su perkeltine kaip dalis su visuma (pars pro toto), Žemaitės raštuose nėra daug. Charakteringesniu tokiu frazeologizmo pavyzdžiu galėtų būti nuo *nosies atkristi* prasme atlikti, būti nereikalingam (Šeimynai tenka, kur *nuo visų nosies atkrinta* II 24). Čia žodis *nosis* pavartota žmogaus prasme, o *atkristi* tik prisišlieja prie šio žodžio, beveik išlaikydamas tiesioginę savo reikšmę. Panašaus pobūdžio yra ir *ne mūsų nosiai* prasme *ne mums* (Nėra ko kvarksėti nei siūlytis: jis *ne mūsų nosiai* I 164), *mūsų nosies* prasme *toks kaip mes* (Tuoį pradėjo ir *mūsų nosies bobelės* rinktis IV 6). *Už mano galvos* prasme *už manęs* (...ir tu už *mano galvos būsi ponis* V 157); *viena galva* prasme *nevedęs* (...kas jam bėda: *viena galva*, niekas nerūpi... bepigu IV 19); *vyriška galva* prasme *vyras* (Nereikėjo apgaulioti, nes tamsta *vyriška galva* ir ne jos metuose besi I 116) ir kt.

Kaip matome, Žemaitės raštuose dažniausiai vartojami tokie tropiniai frazeologiniai žodžių junginiai, kurių pamatiniais žodžiais yra žmogaus kūno organų pavadinimai: ranka, galva, nosis, burna, liežuvis ir kt. Šių žmogaus kūno organų funkcijos frazeologiniuose žodžių junginiuose panaudojamos žmogaus psichiniams pergyvenimams, įvairioms psichinėms būsenoms vaizdingai išreikšti. Tokio pobūdžio frazeologiją galėtume pavadinti natūraline arba antropologine frazeologija, nes ji surišta su pačio žmogaus prigimtiniais organais, su pačiu žmogumi¹⁰. Tokia natūralinė frazeologija tuo būdu turi konkretų, visų tautų žmonėms bendrą semantinį pagrindą, nes visi žmonės tam tikras savo psichines būsenas, jausmus riša su atitinkamais kūno organais¹¹.

Žemaitė, išiklausiusi į gyvąją liaudies kalbą, kurioje taip gausu tokios antropologinės frazeologijos, plačiai ją pavartojo ir savo kūrinių herojų, ir autoriaus kalboje.

3. Frazeologinės žodžių samplaikos

Frazeologinės žodžių samplaikos — tai iš tradicijos nusistovėję kalboje žodžių junginiai, kurių visi žodžiai išlaiko savo leksines reikšmes.

¹⁰ Plačiau apie tokią frazeologiją žr. šio straipsnio dalyje „Žemaitės raštų kalbos frazeologijos struktūra“.

¹¹ Plačiau žr. B. Kalinauskas, „Natūralinė, socialinė ir konvencionalinė Žemaitės raštų kalbos frazeologija, kn.: VVPI Mokslo darbai, t. XI, 1960.

Vienų tokių žodžių junginių atskiri žodžiai negali būti vartojami su bet kokiais kitais žodžiais, o kitų — gali būti laisvai vartojami su bet kokiais kitais žodžiais. Pirmąją frazeologinių žodžių samplaikų grupę galėtume pavadinti nelaisvų žodžių frazeologinėmis samplaikomis, o antrąją — laisvų žodžių frazeologinėmis samplaikomis.

Nelaisvųjų frazeologinių žodžių junginių samplaikų pavyzdžiais gali būti *juoką braukti* (... bet galiu *juoką braukti*, viršų gavau II 256), *žaibus mesti* (*Žaibus* kas kartą tankiau *metė*, griaustinis tankiau griovė II 422), *apmaudą nugiežti* (Mamaite, man padėsi, turiu *apmaudą nugiežti* V 36), *apmaudu nesitverti* (Katrė *apmaudu* niekur *nesitvėrė* I 95), *raudoniu apsipilti* (...panaitė dar didžiau *raudoniu apsipylė* III 404), *klupiniu kniupstiniu* (Tos visos *klupiniu kniupstiniu* puolė prie vartų III 257), *kniustiniu klupiniu* (*Kniustiniu klupiniu*, be atžvilgos išlėkė per kapus I 405), *žūt būt* (*Žūt būt* reikia baigti (...)) III 472), *truks pliš* (*Truks pliš*, o arielkos reik I 304) ir kt.

Šie frazeologiniai žodžių junginiai turi tokių žodžių, kurių vartojimo sfera apribota, kurie gali įeiti į ryšius tik su daugiau ar mažiau ribotu žodžių skaičiumi, pvz., *juoką* tik *braukia*, *traukia...*, *juokus* dar galima *vedžioti*, *išdarinėti...*; *nugiežia* tik *apmaudą*, *nesitveria* tik *apmaudu*, *pykčiu* ir gal dar vienu kitu jausmu; žemaičių tarmėje žaibuoja — *žaibus meta*; *klupiniu* vartojama tik poroje su *kniupstiniu*, *kniustiniu*, *šokiniu*. Tas pat pasakytina ir apie *truks pliš*, *žūt būt*.

Žinoma, ir kiti žodžiai pagal jais reiškiamų sąvokų turinį paprastai nėra vartojami su neapibrėžtu žodžių skaičiumi, bet frazeologinėse žodžių samplaikose tie ryšiai yra glaudūs, žodžiai, tokiais ryšiais sujungti, dažnai gali būti ir vieno žodžio ekvivalentai, jie sakinyje paprastai eina semantiniu vienetu, sudarančiu vieną sakinio dalį.

Frazeologinius žodžių junginius, kurių atskirų žodžių laisvė jungtis su bet kuriais žodžiais nėra suvaržyta, kurių atskiri žodžiai išlaiko savo leksines reikšmes ir tik viena žymė — tokio žodžių junginio pastovumas kalboje — teskiria juos nuo laisvųjų žodžių junginių, Žemaitės raštuose daugiausia sudaro tiesiogine prasme suprantami priežodžiai bei patarlės, pvz.:

Duodamas imk, mušamas bėk III 353;

Kas galva, tas protas II 333;

Genys margas, o svietas dar margesnis III 165;

*Numiręs ar išeikęs — būsi geras*¹² III 155;

Peikia — sau teikia V 196;

Praeitoji — užmirštoji V 541;

Prižadėjo — patiešijo, nedavė — negriešijo V 412 ir kt.

Frazeologinių žodžių samplaikų su laisvomis žodžių reikšmėmis nemažai yra komparatyvinio, lyginamojo, pobūdžio. Dažniausiai lyginami žmogaus gyvenimo reiškiniai ar poelgiai su gamtos reiškinais, su kasdieniniu gyvenimo patyrimu, pvz.:

auga kaip ant mielių IV 171;

¹² Turi būti: numirkis ar išeikis — būsi geras (sangr. liep. nuosaka).

atšoka lyg žirniai nuo sienos IV 244;
dygsta kaip baravykai po lietaus V 471;
dreba kaip epušės lapas II 306;
čeža kaip vėžiai terboje III 452;
gynioja kaip pempė kiaušinius V 159;
įlenda kaip į maišą II 33;
išlenda kaip iš maišo III 207;
kimba kaip smala prie tekinio III 58;
laksto kaip katinas su pūsle VI 9;
lekia kaip nuo sieto paleistas III 105;
paliko kaip musę kandęs I 313; *kaip grobą pūtęs* I 324;
puola kaip muselės prie medaus III 303;
vargsta kaip muselės po išrūgas II 309;
sėdi kaip ant adatų II 172;
sukasi kaip menturis po košę III 57;
suspainiojo kaip višta į pakulas III 110;
spiriasi kaip ožka į turgų vedama V 93 ir kiti.

Kaip matome, Žemaitės raštų kalbos frazeologija semantiniu požiūriu yra įvairi. Čia turime ir idiomų, kurių atskirų žodžių reikšmės visai išblukusios, kur atskiri žodžiai visiškai susilieja į vieną semantinį vienetą, ir frazeologinių žodžių junginių, kurie savo prasme yra įvairūs tropai — metaforos, metonimijos, sinekdochos; vartojama nemažai ir frazeologinių žodžių samplaikų. Dabar panagrinėsime šių visų frazeologinių žodžių junginių struktūrą.

III. ŽEMAITĖS RAŠTŲ KALBOS FRAZELOGIJOS STRUKTŪRINĖ SUDĖTIS

Žemaitės raštų kalbos frazeologijos struktūra čia nagrinėjama dviem aspektais: pagal eufonijos elementų (rimo, ritmo, aliteracijos) buvimą frazeologiniuose žodžių junginiuose ir pagal jų žodinę sudėtį, t. y. pagal tai, iš kurių kalbos dalių žodžių jie yra sudaryti (frazeologiniai žodžių junginiai, sudėti iš pagalbinio ir savarankiško žodžio, iš vardažodžių ir veiksmažodžių, iš dviejų veiksmažodžių ir sakinio formos frazeologiniai žodžių junginiai).

Eufonijos pagrindu sudaryti frazeologiniai žodžių junginiai

Frazeologinių žodžių junginių atskirų žodžių susiliejimo į vieną semantinį vienetą veiksnių tarpe didelį vaidmenį vaidina eufonija, t. y. rimas, ritmas, aliteracija. Labai dažnai eufonija sujungia į vieną vienetą ne tik artimos reikšmės žodžius, bet ir prieštaringas sąvokas.

Į eufonijos pagrindu susidariusius frazeologinius žodžių junginius atkreipė dėmesį ir akad. V. Vinogradovas, nurodydamas, kad žodžių junginys с боку припёка dėl rimo pavirto rusų kalboje į сбоку припёку.

Tokius išsireiškimus, kaip еле-эле душа в теле, Федот—да не тот ir panašius, V. Vinogradovas laiko eufoninio kilimo¹³.

Žemaitės raštuose tokių rimo, ritmo ar aliteracijos pagrindu susidariusių pastovių žodžių junginių — priešodžių bei patarlių ir kitų posakių yra gana daug. Žemaitės raštuose vartojamus eufoninius frazeologizmus galima suskirstyti į dvi grupes. Vieni iš jų yra grynai eufoninės kilmės, t. y. tokie, kur tarp atskirų surimuotų žodžių visai nėra semantinio ryšio, o kiti eufonijos elementą turi tik kaip pagalbinę priemonę šalia semantinio žodžių, sudarančių frazeologinį žodžių junginį, ryšio. Šio, antrojo, tipo žodžių grupės ir pavirto pastoviais žodžių junginiais dėl to, kad tą pastovumą padėjo išlaikyti rimas, ritmas ir kiti eufonijos elementai.

Grynai eufonijos pagrindu susidariusių frazeologizmų pavyzdžiais gali būti šie žodžių junginiai: *ir sėkla, ir vėpla* (...O pavasarį — ko beklausi: *ir sėklos, ir vėplos* tenka pakalėdoti, pirkti ar skolinti III 56), *nei šaukti, nei plaukti* II 394, *marti karti* III 360 ir kt. Čia tik dėl sąskambio šalia *sėklos* atsiranda *vėplos*, šalia *šaukti* — *plaukti, marti* surimuota su *karti*. Šių žodžių sugretinimas ne tiek prasmės, kiek eufonijos padaras. Šiuo atveju tik viena eufonija pajėgė sujungti žodžius į pastovų žodžių junginį.

Žymiai gausesnę grupę Žemaitės raštuose sudaro tokie frazeologiniai žodžių junginiai, kur eufonija tik padeda žodžių grupėms išlaikyti savo pastovumą, paversti jas frazeologiniais žodžių junginiais. Iš tokių frazeologizmų minėtini: *mušęs pešęs grašio prašo* II 75, *ne kas rytas labas rytas* (Pranuk, šveisk sartukui per kenkles... *ne kas rytas labas rytas* IV 141), *mūsų dvars, mūsų gers* III 317, *kur nujosi, čia pristosi* VI 432, *praeitoji — užmirštoji* V 341, *iš tų šiaudų nebus grūdų* I 266, *peikia — sau teikia* V 196, *dėkui vedančiam, išgrauž žadančiam* II 313 ir kt.

Šio tipo frazeologizmai, kaip matome, dažniausiai neilgi, sąskambius sudarantys žodžiai stovi netoli vienas kito. Bet yra ir ilgesnių frazeologinių žodžių junginių, kuriuose taip pat jaučiame eufonijos elementų, pvz.: *kol saulė patekės, mums rasa ir akis išės* V 84, *varna nuo mieto — penkios šešios į vietą* III 391, *vilkas guli — vilkas dvesia, vilkas bėga — vilkas tunka* II 138, *iš didelio rašto išėjo iš krašto* V 291, *toks tokį pažino ir ant alaus pavadino* V 145, *kas pačios neklauso, tas valgo sausa* I 180 ir kt. Šiuose frazeologiniuose žodžių junginiuose didelį vaidmenį vaidina ritmas, nors esama ir rimo elementų.

Dažnai garsiniai sąskambiai sujungia į vieną semantinį vienetą antonimus. Tokius frazeologinius žodžių junginius, kur sugretinamos prieštaringos sąvokos, galime pavadinti antoniminiais frazeologiniais žodžių junginiais. Tai gana gausi Žemaitės raštų kalbos frazeologinių žodžių junginių grupė. Antoniminis dviejų prieštaringų sąvokų, dviejų prieštaringų reiškinijų ar daiktų sugretinimas, sustiprintas eufonijos elemento, yra nevienodas. Čia galima išskirti dvi pagrindines antoniminių frazeologizmų grupes.

¹³ Зг. В. В. Виноградов, Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, в сб.: Академик А. А. Шахматов, Сборник статей и материалов АН СССР, 1947, стр. 339—364.

Į pirmąją antoniminių frazeologinių žodžių junginių grupę skirtini tokie pastovūs žodžių junginiai, kurių pagrinde yra tikri antonimai, t. y. viena kitą griežtai paneigiančios sąvokos, tokios kaip *juodas — baltas, šaltas — karštas, pakara — upara* (nusileidimas — užsispyrimas), *žūti — būti, dieną — naktį, guldamas — keldamas, rytas — vakaras* ir kt., pvz.: — Žmonės kaip žmonės — visai papratę, *ir prie juodos, ir prie baltos*, bet kunigėliai, — dūsavo boba: — mat, ir tiems reikia vargti II 270. Nemažai metelių jau ant svieto pragyvenau, kaip sakoma, *šaltos ir karštos mačiau* V 542. Pabandykit apkabinti kojas, suminkštinti širdį; kaip sakoma: *pakara dangų — upara peklą* III 416. *Žūti — būti*, reikia baigti III 472. *Diėną naktį* II 299, *guldamas keldamas* VI 170, *rytas vakaras* I 83 ir kt.

Šio tipo frazeologiniai žodžių junginiai dažnai esti sudaryti sugretinant du antonimus su neiginiu *nei*, pvz.: *nei pakartas, nei paleistas* V 258—259, *nei šuo, nei veršis* V 369, *nei po vilku, nei po meška* II 359, *nei šis, nei tas* V 461, *nei po šio, nei po to* I 166, *nei iš šen, nei iš ten* I 202, *nei rask, nei pamesk* V 12 ir kt.

Antrąją sinoniminių frazeologizmų grupę sudaro tokie žodžių junginiai, kuriuose pastatomos viena prieš kitą ne visai prieštaringos sąvokos, tas prieštaravimas išskyla tik frazeologiniame žodžių junginyje. Tokio pobūdžio yra tokie antoniminiai žodžių sugretinimai, kaip *tanciaus — rožančiaus, trūktų — plyštų* ir kt., pvz.: duktė, rodos, pravorni, kaip sakoma, *prie tanciaus ir prie rožančiaus* III 323; tas Baltaragis tai *velnio neštas ir pamestas* II 109; kad čia *trūktų plyštų*, tuoj po kalėdų turiu vesti IV 153 ir kt.

Eufonija padeda ne tik antonimus, bet ir sinonimus sujungti į vieną pastovų žodžių junginį, pvz., *vyras ir iš stuomens, ir iš liemens* I 66; *knus-tiniu klupiniu* I 405; *klupiniu šokiniu* III 89; *niuksa muksa* (blogas oras) III 203; *už jūrų marių* V 345; *Sodoma Gomora* V 18 ir kt.

Tų pat žodžių sudvejinimas frazeologiniame žodžių junginyje bent iš dalies taip pat palaikomas eufonijos elementų, dažniausiai aliteracijų, pvz.: *galą su galu mazgyti* (... ant mažo žemės sklypelio vargsta, *galą su galu mazgydamas* III 469); *galų galą, mazgu mazgą* (Kas ta algelė, tos trys dešimtelės? Per metus naginėms, druskai, tik *galų galą mazgu mazgą* ant pirštų išnešioja kapeikėlėmis III 139); *petys į petį* (Nusamdyti keturi bernai sumitę, *petys į petį*, kaip ažuolai II 345); *dovis prieš dovį* III 50; *kirtis prieš kirtį* V 66; *valia nevalia* (Papuolęs po diela — tęsė raštininkas, — *valia nevalia* turėtų visiems gerkles pripilti III 101), *kadaį kadės* I 138 ir kt. Šiai grupei priskirtini sudvejinimai ir tokių žodžių, kurie tik formaliai yra įvairių šaknų, o iš tiesų tai tie patys žodžiai, tik dėl skambumo pakeitę žodžio pradžią, pvz.: *cacka pacacka* I 67, *dzindzikiai brindzikiai* III 482, *niuksa muksa* III 207 ir kt.

Šios rūšies esama ir patarlių bei priežodžių, pvz.: *Viena bėda — ne bėda* II 187; *sermėga sermėgą ėda* III 327 ir kt.

Žinoma, toli gražu ne visi frazeologiniai žodžių junginiai turi eufonijos elementų. Eufonija yra tik vienas iš veiksnių, padėjusių susidaryti pastoviems žodžių junginiams, t. y. frazeologiniams žodžių junginiams,

bet nėra lemiamas veiksnys. Frazeologinių žodžių junginių skambumas nėra būtinas kiekvieno frazeologinio žodžių junginio palydovas. Kaip jau matėme, daugelis idiominių frazeologinių žodžių junginių, būdami dažniausiai nuotrupos kadaise ilgesnių konkretesnės minties posakių, eufonijos elementų beveik visai neturi.

Tropiniams frazeologiniams žodžių junginiams eufonija taip pat nėra labai būdinga. Perkeltine prasme pavartotų posakių semantinę vienovę pirmiausia išlaiko jų vaizdingumas, konkretumas.

Eufonija yra būdingesnė samplaikiniams frazeologiniams žodžių junginiams, t. y. tokiems žodžių junginiams, kurie tik iš tradicijos kalboje pastoviai vartojami. Čia rimas, ritmas, aliteracija vaidina didelį vaidmenį sujungiant žodžius į vieną pastovų žodžių junginį, patogų dėl savo skambumo vartoti kalboje nesuardytą (plg. *kniustiniu klupiniu, ne kas rytas labas rytas, peikia — sau teikia, praeitoji — užmirštoji* ir kt.). Jei idiominėje ir tropinėje frazeologijoje eufonija yra tik pagalbinė priemonė sujungti žodžiams į vieną semantinę vienovę, tai samplaikinėje frazeologijoje eufonija vaidina nepalyginti didesnę vaidmenį, o kai kada net lemiamą.

IV. FRAZEOLIGINIŲ ŽODŽIŲ JUNGINIŲ SUDĖTIS KALBOS DALIŲ ATŽVILGIU

1. Frazeologiniai žodžių junginiai, sudėti iš pagalbinio ir savarankiškų žodžių

Liaudies šnekamojoje kalboje gausiai vartojama frazeologinių žodžių junginių, prasidedančių įvairiais nesavarankiškais žodžiais — prielinksniais, jungtukais, jaustukais, įvairiomis dalelytėmis (neigiamomis, palyginamosiomis ir kt.). Tokio pobūdžio frazeologiniai žodžių junginiai dažnai esti pastovios formos, nekaitomi, nekinta jų žodžių tvarka. Kai kurie jų sudėti tik iš pagalbinio žodžio, prie kurio prijungtas tik vienas savarankiškas žodis, bet jie laikytini frazeologiniais žodžių junginiais, nes jų prasmės išvesti iš juos sudarančių žodžių tiesioginių reikšmių negalima; jie sudaro vieną neskaidomą semantinę vienetą. Pvz.: *per akis, ant nosies* (plg. duonos jie *per akis* turi; pavasaris *ant nosies*) laikytini frazeologiniais žodžių junginiais, nes pirmajame pavyzdyje *per* nereiškia nei vietos, nei laiko, nei priežasties santykių, o tik drauge su daugiskaitos galininku *akis* įgyja prasmę *daug, daugiau negu reikia*. Tas pat pasakytina ir apie žodžių junginį *ant nosies*, kuris įgyja prasmę *arti* ir kt.

Gausu tokios frazeologijos ir Žemaitės raštų kalboje. Vieni tokie frazeologiniai žodžių junginiai yra sudaryti iš prielinksnių su daiktavardžiais, pvz.: *per žodį* prasme *vos pasakius* (Na, kad tu nori, tai pasakyk dėdei, teperša mane, aš *per žodį* eisiu II 354), *per akis* — akiplėšiškai (Virtuvą *per akis* pavogė I 398), *po dūšios* — patinkamas (...nors visos mylėjo ir apie mane šokinėjo, nė vienos *po dūšios* neradau IV 153), *po širdies* — patinkamas (...bile tik patinka, by tik *po širdies*... tėvo nežiūrės III 67), *ant kojų* — atsikėlęs (Šeiminkė jau seniai *ant kojų* III 90), *ant no-*

sies — artį (Pasturgalio nepavelka, sprogtina *ant nosies*, o uparotis begališ V 71), *į pat kotą* — (ironiškai) kaip tik tinka (Kaip šit Sručiuenei *į pat kotą*... III 141), *prie gyvo kaklo* IV 328 — labai, iš visų jėgų, *ne pro šalį* — pravers-tų (Tuo tarpu ir palūkos *ne pro šalį* I 160) ir kt.

Kiti tokie frazeologiniai žodžių junginiai yra sudaryti iš daiktavar-džio ar kitų vardažodžių su įvairiomis dalelytėmis, pvz.: *anė galvoj* — nerūpi (O daktarui ar kunigui *anė galvoj*, kad prie tavęs skatiko prie dūšios nėra III 142), *anė kojės* — neleidžiama, draudžiama (Į vestuves *anė kojės*, nė pro duris, nei vaikai, nei niekas III 37), *anė mados* — neįmanoma (*Anė mados* užmigti, vis rodos, jog mano duris jau rakina III 279) *ne pyragai* — negerai (Bėda arkliams, bet *ne pyragai* ir žmonėms II 161), *anė botais* — nerūpi (... pavargęs ar susirūpinęs, Vandutei *anė botais* IV 239) ir kt.

Liaudies šnekamojoje kalboje gausu įvairių pastovios formos frazeolo-ginių žodžių junginių, išreiškiančių įvairius žmogaus jausmus — nepasiten-kinimą, nustebimą, nusivylimą, panieką ir kt. Iš jų matyti emocionalus kalbančiojo santykis su tikrove. Tokio pobūdžio frazeologizmai dažniau-siai irgi turi tik vieną savarankišką žodį, o kiti frazeologinio žodžių jun-ginio komponentai dažnai yra tik pagalbiniai žodžiai. O jei tokiam fra-zeologizme yra ir daugiau savarankiškų žodžių, tai ne visi jie atlieka sa-varankiškų žodžių funkcijas, jie pasidaro tik pagalbiniais žodžiais. Šitokie frazeologizmai taip pat prasideda nesavarankiškais žodžiais — jungtukais, įvairiomis dalelytėmis, neiginiais, jaustukais. Tokie frazeologiniai žodžių junginiai dažniausiai gyvoje kalboje tariami šaukiamąja intonacija.

Jungtukais prasideda tokie, kaip — *kad šimts atimtų* (O *kad šimts atimtų*, kinkykis dabar! I 421), *kad ją šimtas* (O *kad ją šimtas!* Ko čia juokies? III 34), *kad aną velniai* (Dar mažne į kalodnę įkišo, *kad aną vel-niai* I 16) ir kt.

Daug jų prasideda įvairiomis dalelytėmis, pvz.: *anė pauostyti* (...seniui naują pypkę nupirkčiau, Jonui armoniką, Marei *anė pauostyti*... IV 279), *ne dieve* (*Ne dieve* greitai numirtų, kaip čia reikėtų apsiversti I 166), *tegul šimtas* (*Tegul juos šimtas!* Paėdė man... III 165), *tegul šimtas vilkų* (Ame-rikas! Amerikas! *tegul šimtas vilkų*, kas jį pramanė III 486), *mat jį šunys* (*Mat jį šunys!* Gaila pinigų... nesirašysiu, gal taip nuo ko gausiu pasiskai-tyti... II 364), *kur tau* (Ponui dar neužtektų trirublinės. *Kur tau!* I 198) ir kt.

Kartais prieveiksminės dalelytės funkcijas šios rūšies frazeologizmuose atlieka kitos kalbos dalys, pvz., vietoje *kur* — sakoma *į smalą, iš kur* — *iš peklos*. Tais atvejais tokiais frazeologiniais žodžių junginiais išreiškia-mas nepasitenkinimas kuo ar prieštaravimas, pvz.: *į smalą* čia įlindo! V 158, *Iš peklos turės?* Klebonas nuo jos išmilmina I 343.

Daug tokių frazeologizmų yra su jaustuku še, pvz.: *še tau šunie de-vintinės* (*Še tau, šunie, devintinės!* Čapskis Vilniuje dar tebeulioja, o čia maskoliai ponus kaip baravykus ėmė rinkti II 19); *še tau boba ragaišis* (plg. — *Še tau, boba, ragaišis!* Nebėra kunigėlio! V 370); *še tau kale ra-gaišį* (plg. *Še tau, kale, ragaišį!* Žinojau, jog tie visi ponai komitete buvo

IV 356); *še tau* (O aš ką tik buvau užsigynus... *Še tau!* tokia man sarmata IV 328) ir kt.

Šiuose frazeologiniuose žodžių junginiuose esami šauksmininkai nėra kreipiniai, nes šios rūšies išsireiškimai — sustingę posakiai, kurių atskiri žodžiai praradę savo leksines reikšmes. Tų šauksmininkų ir kableliais nereikėtų išskirti.

Yra tokių frazeologizmų ir su prielinksniais, pvz.: *po šunais* (Mesčiau *po šunais* kam apgautioja? I 181), *po budeliais* (Tetrūkie sau galvas, *po budeliais* V 53), *po šimts pypkių* (*Po šimts pypkių!* kad privirė košės! III 108) ir kt.

2. Palyginamieji, arba komparatyviniai, frazeologiniai žodžių junginiai

Palyginamaisiais, arba komparatyviniais, frazeologiniais žodžių junginiais vadinsime tokius pastovius žodžių junginius, kurie yra sudaryti iš palyginamųjų dalelių (*kaip, lygu, by...*) ir vardažodžių ar veiksmažodžių.

Žemaitės raštų palyginamuosius, arba komparatyvinius, frazeologinius žodžių junginius pagal jų sudėtį galima suskirstyti į tris grupes.

Pirmąją grupę sudarys tokie komparatyviniai žodžių junginiai, kurie turi prasmę patys vieni, be kitų, tuos palyginimus lydinių, žodžių, t. y. tokie, kurie sudėti tik iš palyginamosios dalelės *kaip* ir savarankiško žodžio (daiktavardžio, būdvardžio, dalyvio ar veiksmažodžio), pvz.: *kaip kišenė* prasme *mažas* (Vagzoliukas *kaip kišenė* IV 83), *kaip nesavas* — labai pasikeitęs (Rimeika *kaip nesavas*, nubalęs kaip drobė III 123), *kaip nulaistytas* (kalbant apie gyvulius) — riebus (Žydai už vieną patalynę siūlo 10 rublių, už karvę 40 rublių, — *kaip nulaistytas* buvo II 56), *kaip matai* — labai greitai, akimirksniu (Nebesikabinėsi prie knygų, tai paleisiu — turėdamas už barzdos, klausė vaikinai, — *kaip matai* stosis ant ano svieto III 44), *kaip stovi* — nepasirengęs, be pasirengimo (Visos metė darbą, ir *kaip stovi* akies mirksniu keletas bobelių subėgo į trobą II 146); *kaip sudegęs* — labai ko norįs (... o prie vakaruškų *kaip sudegęs* V 140), *kaip vėjas* — labai greitas (*Kaip vėjas* mano arkliai, niekas nenuvertų... I 308) ir kt.

Kai kurie tokie komparatyviniai frazeologiniai žodžių junginiai gali būti vartojami tik su tam tikros reikšmės žodžiais. Pvz., *kaip mūras* (didelis, stiprus) sakoma dažniausiai apie arklius (Arklį turi *kaip mūrą* III 42), *kaip dūmas* (vešlus) sakoma tik apie augančius javus (O Gauruose dar pusė bėdos — rugiai kaip rugiai, o vasarojus visų *kaip dūmas* V 77), *kaip nulaistytas* (riebus) sakoma apie gyvulius (...už karvę 40 rublių, — *kaip nulaistytas* buvo II 56).

Antrą grupę sudaro tokie komparatyviniai frazeologiniai žodžių junginiai, kurie vieni patys be juos lydinių žodžių neturėtų prasmės. Jei sakoma, pvz., *kaip grybai po lietaus*, tai būtina dar pridėti *dygsta, auga* ar kitą kokį panašios reikšmės veiksmažodį. Jei sakoma *kaip gervė giedros*, tai dar turime pridėti — *laukia* ir t. t. Tokio pobūdžio palyginamosios,

komparatyvinės, frazeologijos Žemaitės raštų kalboje yra daugiausia. Štai daugiau tokio pobūdžio frazeologinių žodžių junginių pavyzdžių:

Draugijos draugijėlės *dygsta kaip grybai po lietaus* III 409. Nuo to vakaro, teisybė, Zosė gyveno *kaip prie pono dievo užkrosnyje...* II 228. *Laukė* pačios mirties *kaip gervė giedros* I 256. Vieno piršto pamojimu *prikibo kaip smala prie tekinio* I 115. „Ūkininko“ *bijai lygu nelabasis švęsto vandens* III 159. Ant tokių našlių vaikai *puola kaip muselės ant medaus* I 268. ...o vis vaitodama ir verkdama *gina* savo truputėlius, *kaip pempė laukus*, nuo marčios tėvų I 339 ir kt.

Į trečiąją grupę skirtini tokie pastovūs palyginimai, kurių palyginamuosius žodžius lydi perkeltinę reikšmę turintys veiksmažodžiai. Tokių veiksmažodžių semantiniai ryšiai su palyginamaisiais žodžiais yra glaudesni, negu antrosios grupės palyginimuose. Pvz., *kaip į būgną muša* (Gumbas, Gumbas! *kaip į būgną muša...* o į save niekas nesizvalgo... I 331) skiriasi nuo tokio palyginimo kaip *laukia kaip gervė giedros*, nes pirmasis reiškia *garsiai šaukia*, o antrasis *labai laukia*. Vadinasi, antrajame pavyzdyje žodis *laukia* išlieka leksine savo reikšme. Tokie perkeltinės reikšmės žodžiai, kaip pirmajame pavyzdyje *muša*, yra suaugę su pačiu palyginimu, nuo palyginimo semantiškai neatskiriami. Štai daugiau tokių pavyzdžių:

Rodos, nei niekas šneka, nei nieko, o žmonės — *kaip į varpą muša* I 192. ... Žmogų užmušti, turtą, pinigus išplėsti — tai jiems *kaip riešutas perkrimsti* V 550. Bet lenkiškai *kaip ropę graužia* IV 354. Drūktenienė *kaip ugnyje dega* III 35. Džiaugėsi Petras, *kaip ant mielių kilo* I 180. Kambariai, berods, arti ir šviesūs, bet rakandai — *kaip dievas davė* III 6. Kad mojaus giedoti, tai *kaip kirminai raitotės*, o prie vakaruškų *kaip sudegę* V 140 ir kt.

Šiuose sakiniuose frazeologiniai žodžių junginiai: *kaip į varpą muša* — eina gandai, plinta kalbos, *kaip riešutas perkrimsti* — vieni niekai, *kaip ropę graužia* — gražiai, gerai kalba, *kaip ugnyje dega* — raudonuoja iš gėdos, *kaip ant mielių kyla* — labai džiaugiasi, *kaip dievas davė* — prastas, *kaip kirminai raitosi* — stengiasi išsisukti. Vadinasi, šių frazeologizmų žodžiai *muša, perkrimsti, graužia, dega, kilo, davė, raitosi* drauge su pamatiniais palyginimų žodžiais sudaro glaudžius semantinius vienetus.

Palyginamųjų frazeologizmų pamatiniai komponentai, lyginamosios sąvokos, dažniausiai turi palyginamąją dalelytę *kaip*. Bet pasitaiko ir kitokių palyginimo komponentus rišančių palyginamųjų dalelyčių, būtent: *lygu, by, kiek*, pvz.: *Bijo lygu nelabasis švęsto vandens* III 159; ...*by Veiavelio talka* — akli, raiši, kaltūnuoti III 245; *išmano kiek keturkojė pipirus* V 192 ir kt.

Kaip matome, Žemaitės raštuose palyginamojo pobūdžio frazeologinių žodžių junginių vartojama nemažai. Mat, palyginimas, ta paprasčiausia stilistinė priemonė, dažna yra ir liaudies šnekamojoje kalboje. Palyginimai įgalina rašytoją vaizdingai iškelti daikto ar reiškinių ypatybes, jas sukonkretinti.

3. Frazeologiniai žodžių junginiai, sudėti iš vardažodžių

Frazeologinius žodžių junginius, kuriuos sudaro bent du vardažodžiai, vadinsime vardažodiniais. Vardažodinių frazeologinių žodžių junginių Žemaitės raštų kalboje yra įvairios sudėties. Vieni jų sudaryti iš dviejų daiktavardžių, kiti iš būdvardžių ar dalyvių su daiktavardžiais, tretii iš skaitvardžių su daiktavardžiais, iš įvardžių su daiktavardžiais. Esama ir frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš dviejų būdvardžių, dviejų dalyvių ir pan.

Frazeologiniai žodžių junginiai iš dviejų daiktavardžių dažniausiai yra atributyviniai, t. y. vienas daiktavardis su kitu santykiauja kaip pažymins (kilmininko linksnio) su pažymimuoju žodžiu, pvz.: *vėjo botagas* V 85 prasme *nerimtas, kačių mūka* III 31 — labai suvarginta, *butos kriukis* I 166 — gera šeiminkė, *ašarų pakalnė* I 255 — pasaulis ir kt.

Kai kurie tokie iš dviejų daiktavardžių sudaryti frazeologiniai žodžių junginiai turi sugretintus tos pat formos du vienos reikšmės sinoniminius daiktavardžius, pvz.: *cačka pacacka* I 67 — puošėiva, *dzindzikiai brindzikiai* III 482 — brangūs niekučiai, *niuksa muksa* III 207 — prastas oras ir kt. Tai eufonijos pagrindu susidarę frazeologiniai žodžių junginiai (žr. skyrių apie eufonijos pagrindu susidariusius frazeologizmus).

Yra frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš dviejų tos pačios formos, bet skirtingų, kartais net priešingų reikšmių (antonimai). Vieni jų yra sugretinti be prielinksnių, kiti gali būti ir su prielinksniais, pvz.: *rytas vakaras* I 83 — kasdien, *dieną naktį* V 345 — visados, *iš stuomens ir iš liemens* I 66 — grakštus ir kt.

Daug gausiau Žemaitės raštų kalboje vartojami frazeologiniai žodžių junginiai, sudaryti iš būdvardžio ar dalyvio su daiktavardžiais. Tai taip pat atributyviniai žodžių junginiai (pažyminio santykiai su pažymimuoju žodžiu), pvz.: *mažos dienos* III 5 — vaikystė, *sūdna diena* I 185 — netvarka, *žadėtoji valanda* I 377 — mirtis ir kt.

Kai kuriuose tokios struktūros frazeologiniuose žodžių junginiuose dalyvio ir daiktavardžio santykiai nėra atributyviniai, o daiktavardis yra tik dalyvio valdomas, pvz.: *velnio neštas ir pamestas* II 109 — gudrus, suktas, *velnių priėdęs* IV 45 — nedoras, negeras, *dievo duotasis* II 463 — prastas ir kt.

Šitokiuose frazeologizmuose dalyvis gali valdyti daiktavardžius per prielinksnius, pvz.: *iš pupų nevaromas* V 84 — labai netikęs, negražus, *iš akių išluptas* III 68 — labai panašus, *nekišamas į maišą* VI 401 — negeras, nedoras ir kt.

Yra frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš skaitvardžių ir daiktavardžių, įvardžių ir daiktavardžių, pvz.: *devynios galybės* III 260 — labai daug, *viena galva* IV 19 — nevedęs, *anas pasaulis* II 390 — „pomirtinis“ gyvenimas, *visa burna* I 328 — garsiai ir kt.

Iš prieveiksmio ir vardažodžio sudėti frazeologiniai žodžių junginiai yra pastovios, sustingusios formos. Tokių frazeologizmų Žemaitės raštuose rasta vos pora, pvz.: *laba dieve* — gerai, laimei (Išsiuntė prie uriadninko,

laba dieve, nerado namie I 40), toli gražu — sakoma ką nors neigiant (...bet apie senatvę dar man *toli gražu V 296*).

Iš dviejų būdvardžių ar dviejų dalyvių sudarytuose frazeologiniuose žodžių junginiuose būdvardžius ar dalyvius sujungia prielinksniai ar dalytės, pvz.: *juodas ant balto II 340* — dokumentas, *nei pakartas, nei paleistas II 441* — esąs nemalonioje neaiškioje padėtyje ir kt.

4. Frazeologiniai žodžių junginiai, sudėti iš vardažodžių ir veiksmažodžių

Šio tipo frazeologiniai žodžių junginiai yra sudaryti iš veiksmažodžių, kurie tiesioginiu ar prielinksniniu valdymu valdo įvairius vardažodžius. Kadangi juose valdantysis žodis yra veiksmažodis, juos vadinsime veiksmažodiniais frazeologiniais žodžių junginiais.

Veiksmažodiniai frazeologiniai žodžių junginiai yra pati gausiausia frazeologinių žodžių junginių grupė Žemaitės raštuose. Jų sudėtis taip pat gana įvairi. Yra sudarytų iš daiktavardžio ir veiksmažodžio, iš būdvardžio ir veiksmažodžio, iš įvardžio ir veiksmažodžio, iš prieveiksmio ir veiksmažodžio ir kt.

Veiksmažodinės Žemaitės raštų kalbos frazeologijos gausiausią grupę sudaro frazeologiniai žodžių junginiai, sudaryti iš veiksmažodžių ir daiktavardžių. Tokių frazeologinių žodžių junginių, kaip *akis apdumti IV 61* — apgauti, *į akis lįsti III 120* — įkyrėti, *ausis skliaudyti II 10* — baimingai klausytis, *aušinti burną I 47* — tuščiai kalbėti, *nė į burną nesitepti I 322* — nė neužsiminti, *iš galvos išeiti I 372* — užmiršti, *garą duoti I 279* — šėlti, *garu gerti I 266* — labai geisti, *kojas pastatyti II 79* — mirti, *nagus krimsti III 488* — gailėtis, *rankas mazgoti II 90* — dėtis nekaltu, *širdį užlaužti I 197* — prisiversti mylėti ir kt., iš visos Žemaitės raštų kalbos frazeologijos yra daugiau kaip pusė. Ypač gausu tokių frazeologizmų su žodžiais, reiškiančiais žmogaus kūno organų (akis, ausis, koja, liežuvis, širdis ir kt.) pavadinimus. Pvz., iš 48 frazeologizmų su žodžiu *akis* 39 yra veiksmažodiniai, iš 7 frazeologizmų su žodžiu *ausis* — visi 7 veiksmažodiniai, iš 11 frazeologizmų su žodžiu *burna* — 10 yra veiksmažodinių, su žodžiu *dantis* iš 17 frazeologizmų — 16 veiksmažodinių, su žodžiu *galva* iš 58 net 40 veiksmažodinių, su žodžiu *gerklė* visi 6 frazeologizmai veiksmažodiniai, su žodžiu *kailis* (perkeltine prasme *oda*) 21 frazeologinis žodžių junginys, visi veiksmažodiniai; su žodžiu *koja* iš 21 frazeologizmo — 14 veiksmažodinių, su žodžiu *liežuvis* iš 31 frazeologizmo — 26 veiksmažodiniai, su žodžiu *nagas* iš 10 frazeologizmų — 8 veiksmažodiniai, su žodžiu *nosis* iš 32 frazeologizmų — 26 veiksmažodiniai, su žodžiu *nugara* visi 4 veiksmažodiniai, su žodžiu *pėda* visi 3 veiksmažodiniai, su žodžiu *pirštas* visi 8 veiksmažodiniai; su žodžiu *ranka* iš 36 frazeologizmų — 33 veiksmažodiniai, su žodžiu *sprandas* visi 12 veiksmažodiniai, su žodžiu *širdis* iš 65 frazeologizmų — 58 veiksmažodiniai ir t. t.

Nemaža dalis veiksmažodinių frazeologinių žodžių junginių yra ir su kitais daiktavardžiais, pvz.: su žodžiu *protas* visi 6 yra veiksmažodiniai, su žodžiu *uodega* visi 9 veiksmažodiniai, su žodžiu *viršus* visi 6

veiksmožodiniai, su žodžiu *žodis* iš 15 frazeologizmų net 12 yra veiksmožodinių ir t. t.

Daug tokio tipo yra frazeologinių žodžių samplaikų, pvz., *į apmaudą vesti* III 16, *apyvoką apeiti* I 88, *įpulti į apkalbas* III 165 ir kt.

Frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš būdvardžių ir veiksmožodžių, pavyzdžiais gali būti šie: *karštą nunešti* III 157 — greit pranešti, *karštos ir šaltos matyti* V 542 — blogo ir gero patirti, *sausomis nueiti* III 366 — negauti mušti, nebūti sukruvintam ir kt.

Esama frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš veiksmožodžių ir įvardžių, dažniausiai sangražinių arba savybinių, veiksmožodžio valdomu per prielinksnių, pvz.: *atsisėsti ant savęs* III 381 — imti savarankiškai gyventi, *apversti po savim* II 360 — padaryti kaip pačiam patinka, *pastatyti ant savo* III 466 — įvykdyti savo užgaidas, *savo varyti* I 54 — veikti neatsižvelgiant į kitus ir kt.

Iš prievoksmio ir veiksmožodžio sudarytų frazeologinių žodžių junginių Žemaitės raštų kalboje yra vos keletas. Štai pora būdingesnių pavyzdžių: *trumpai turėti* I 275 — neduoti valios, prižiūrėti, *trumpai laikyti* IV 258 — ta pat prasme, *skersai žiūrėti* II 397 — būti kuo nepatenkintam, neapkęsti ir kt.

Pasitaiko vienas kitas veiksmožodinis frazeologinis žodžių junginys ir su prielinksniu ar su skaitvardžiu, pvz.: *ant to stovėti* — siekti (O jei ne, tai *ant to stovėsime*, kad tavo stuba turės griūti... V 410), *ant vienos atsiduoti* — pasiryžti (Visų šventų rytą, *ant vienos atsidadavusi*, Martynienė anksti nuėjo į bažnyčią I 282).

Iš dviejų veiksmožodžių sudarytuose frazeologiniuose žodžių junginiuose veiksmožodžiai dažniausiai sujungiami jungtuku *ir*, pvz.: *apmeta ir ataudžia* I 177 — veidmainiauja, *kala ir zalatina* IV 153 — apsukriai meluoja, *guldamas ir keldamas* VI 170 — visada, *pasakė ir nebeliko* II 201 — kvailai pasakė ir kt.

Iš šio tipo frazeologinių žodžių junginių, sudarytų iš dviejų sutrumėjusių veiksmožodinių formų, paminėtini, pvz.: *truks pliš* I 305, *žūt būt* V 404.

5. Sakinio formos frazeologiniai žodžių junginiai¹⁴

Kai kurie frazeologiniai žodžių junginiai yra sustingusio sakinio formos, pvz.: *ausys linksta* II 372 — baisu klausytis, *akys slysta* I 377 — gražu žiūrėti, *bala žino* III 25 — nežinia, *bala nematė* IV 111 — tėsiziniai ir kt.

Kai kurie tokie sustingę sakiniai yra retorinių klausiamųjų sakinių formos, pvz.: *kas dės* (*Kas dės* brangumą, privežė ant kiekvieno vežimo III 26), *kas tau davė* (Pabuvę kokią valandėlę, grįždami žiūrės tos naudos kopytėlėje... *Kas tau davė?* Nė balso, tuščia vieta I 392) ir kt.

¹⁴ Patarlės bei priežodžiai yra dažniausiai sakinio formos kūriniai. Bet jie įeina į frazeologijos sąvoką tik ją suprantant plačiąja prasme, o šiaip jie yra tautosakos žanrai, dėl to jų formų čia nenagrinėsime.

Kai kurie jų yra tautosakinio kilimo, matyt, ilgesnių tautosakinių kūriniių (pasakėčių, burtų ir kt.) nuotrupos¹⁵, pvz.: apie ilgai kur užtrukusį žmogų sakoma *išėjo ežys mielių* IV 140, kai kur nors nuvykti neatsiranda kliūčių, sakoma *kiškis nepersoko skersai kelio* III 434, kai atsitinka tai, kas paprastai nepasitaiko, sakoma *šunys išsikorė* I 118 ir kt.

Kaip matome, Žemaitės raštų kalbos frazeologija savo sudėtimi yra labai įvairi. Ji atspindi visą lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologijos įvairumą ir turtingumą.

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1961 m. kovo mėn.

НАРОДНОСТЬ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНЫЙ СОСТАВ ФРАЗЕОЛОГИИ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЖЕМАЙТЕ

Б. КАЛИНАУСКАС

Резюме

В данной статье изучается фразеология языка произведений классика литовской литературы писательницы Жемайте. Статья состоит из трёх глав.

В первой главе доказывается, что главный и единственный источник фразеологии произведений Жемайте — это народно-разговорный литовский язык. Приводится много примеров живой, экспрессивной фразеологии, свойственной разговорному стилю литовского языка.

Во второй главе изучается семантический состав фразеологии. Все фразеологические единицы, именуемые здесь *frazeologiniai žodžių junginiai* (дословно — фразеологические соединения слов), по трудности расшифровки их значений делятся на три группы: 1) идиоматические фразеологические единицы (*idiominiai frazeologiniai žodžių junginiai*), 2) тропические фразеологические единицы (*tropiniai frazeologiniai žodžių junginiai*) и 3) фразеологические сочетания слов (*frazeologinės žodžių samplaikos*).

К первой группе принадлежат такие фразеологические единицы, как *gyva reklā*, дословно «живой ад» в смысле «очень много», *abiet pusēm arīamas*, дословно «предмет, который пашет обеими сторонами» в смысле «лицемер», *kaip iš rypkės*, дословно «как из курительной трубки» в смысле «хорошо» и т. п. Делается попытка выяснить происхождение некоторых таких фразеологизмов.

Ко второй группе относятся такие фразеологические единицы, как *audras kelti*, дословно «бури создавать, подымать» в смысле «бушевать», «бесноваться»; это метафорические фразеологические единицы; *juodas ant balto*, дословно «черный на белом» в смысле «документ» (ср. русский оборот «черным по белому»); это метонимические фра-

¹⁵ Plačiau žr. skyriuje *Idiominė frazeologija* (p. 12).

зеологические единицы; *viena galva*, дословно «одна голова» в смысле «холостой»; это синекдохические фразеологические единицы.

К третьей группе относятся такие фразеологические единицы, которые состоят из слов прямого значения, только по традиции употребляются в речи как постоянные единицы.

Эта группа делится ещё на две подгруппы: 1) фразеологические единицы, состоящие из слов, которые не могут свободно сочетаться с любыми словами, и 2) состоящие из слов, которые могут свободно сочетаться с любыми словами.

К первой подгруппе относятся такие фразеологизмы, как *armonda pugiežti*, дословно «злость претворить» в смысле «отомстить», *juoka braukti*, дословно «смех тянуть» в смысле «смеяться» и т. п. Глагол *pugiežti* употребляется только с несколькими словами, как *armonda, rykti*. Слово *juokas* употребляется с такими глаголами, как *braukti, traukti*...

В предложении такие фразеологические единицы обычно составляют один его член.

Ко второй подгруппе относятся разные пословицы, поговорки, не имеющие переносного значения, напр., *auga kaip grybai po lietaus* (растут как грибы после дождя), *praieitoji — užmirštoji* (прошлое — забытое) и т. п.

Третья глава статьи посвящена изучению структуры фразеологии. В начале главы рассматривается роль эвфонии (рифма, ритм, аллитерация) для структуры фразеологических единиц, таких как *nei šaukti, nei plaukti*, дословно «ни кричать, ни плыть» в смысле «безвыходное положение», *praieitoji — užmirštoji*, дословно «прошлое — забытое» и др.

Все фразеологические единицы по структуре делятся на 5 групп: 1) состоящие из служебного и самостоятельного слова, напр., *po širdies*, дословно «по сердцу» в смысле «нравится», *per akis*, дословно «через глаза» (по-русски «на глазах») в смысле «нахально»; 2) состоящие из сравнительной частицы и самостоятельного слова, или компаративные, напр., *kaip vėjas*, дословно «как ветер» в смысле «очень быстрый», *kaip gorę graužia*, дословно «как репу грызёт» в смысле «очень плавно», «хорошо» (о чтении, о речи) и т. п.; 3) именные, напр., *žadėtoji valanda*, дословно «обещанный час» в смысле «смерть», *vėjo botagas*, дословно «бич ветра» в смысле «несерьезный», «плут»; 4) глагольные, напр., *galvą sukuti*, дословно «голову крутить», (соответствует русскому «голову морочить»), *trumpai laikyti*, дословно «коротко держать» в смысле «не дать воли» и т. п.; 5) фразеологические единицы в форме предложения, напр., *akys slysta*, дословно «очи скользят» в смысле «очень красивый», *ausys linksta*, дословно «уши гнутся» в смысле «страшно» или «стыдно» и т. п.

В конце статьи делается вывод, что фразеология писательницы Жемайте отражает всё разнообразие фразеологии литовского народно-разговорного языка.